

ONTWIKKELING EN ONDERWIJS VAN HET JONGE KIND

Een prioriteit voor de Belgische
ontwikkelingssamenwerking

Januari 2019
Katrijn Asselberg
Lisette Caubergs

South Research CVBA - VSO
Leuvenestraat 5/2
B – 3010 Kessel - Lo
Belgium
T + 32 (0)16 49 83 10
F + 32 (0)16 49 83 19
www.southresearch.be
info@southresearch.be

Plan International Belgium
Galerie Ravensteingalerij 3B5
1000 Brussels
Belgium
T + 32 (0)2 504 60 00
www.planinternational.be
info@planinternational.be
Twitter | [@planbelgie](https://twitter.com/planbelgie)

Inhoudsopgave

Afkortingen	6
Verklarende woordenlijst	7
Samenvatting	8
I Inleiding	13
II methodologie	17
1 Onderzoekskader	17
2 Fases van het onderzoek	17
3 Limieten van het onderzoek	18
III vaststellingen	19
1. Een beleid ter ondersteuning van ecce	19
2 Diensten rond ecce	28
3 Sociale normen	35
IV conclusies en aanbevelingen	40
1 Conclusies	40
2 Aanbevelingen	41
Bijlagen	44
I: landenkeuze	44
II: interviews	45
III: referenties	46

Dankbetuiging

De opdracht voor deze studie werd gegeven door Plan International België en werd uitgevoerd in samenwerking met Romeo Matsas. Ze zou niet mogelijk zijn geweest zonder de inzet en steun van vele mensen die tijd vrijmaakten voor een interview, relevante bronnen aanreikten, op informele momenten hun input deelden, of eerdere versies van dit rapport van hun opmerkingen voorzagen.

De auteurs van dit rapport en Plan International België danken in het bijzonder de leden van het referentiecomité die doorheen deze studie hun expertise en advies gedeeld hebben : Mevr. Valérie Carlier (DGD) ; Dhr. Hans De Greve (VVOB) ; Dhr. Guillaume Goffin (ONE); Mevr. Maartje Houbrechts (Educaid.be) ; Mevr. Tine Rommens (Kind en Gezin); Mevr. Fanny Saintes (La Ligue des Familles) ; Mevr. Hilde Timmermans (Gezinsbond); Mevr. Sophie Waterkeyn (Enabel); en de leden van Plan International, Plan International België en Plan International Sénégal, en in het bijzonder Dhr. Alassane Diop, die de realisatie van deze studie mogelijk hebben gemaakt. De visies die in deze studie worden weergegeven zijn deze van de auteurs, en weerspiegelen niet noodzakelijk de visie van Plan International België of van de leden van het referentiecomité. Eventuele fouten in het rapport en de weergegeven meningen vallen onder de verantwoordelijkheid van de auteurs.

© Plan International

Voorwoord

“ Zie je dat jongetje daar in het witte hemd? Zijn moeder wilde niet dat hij kwam, maar wanneer hij ziet dat de school open is, kleedt hij zich aan en komt hij alleen. Zijn moeder kan niet anders dan hem laten gaan. ”

Senegal, juni 2018

De eerste tweeduizend dagen van ons bestaan zijn cruciaal. Ze bepalen voor een groot deel onze overlevingskansen, ons vermogen om te leren en onze verdere ontwikkeling.

Over de hele wereld wordt te veel kinderen het recht ontzegd om zich gedurende de eerste levensjaren ten volle te ontplooien. Nochtans heeft de internationale gemeenschap zich in de Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen (SDGs) geëngageerd om daar verandering in te brengen.

De bijzondere aandacht voor de ontwikkeling van jonge kinderen in de SDGs toont aan dat de nood aan actie op dat vlak universeel is. In ons land en in onze partnerlanden worden kinderen, jonge ouders en overheden – ondanks het verschil in context – met gelijkaardige uitdagingen geconfronteerd.

Deze studie toont aan dat de partnerlanden van België, van de Federatie Wallonië-Brussel en van Vlaanderen inspanningen van diverse omvang leveren om een beleid en initiatieven op te zetten met als doel degelijk onderwijs en afdoende ontwikkelingskansen voor jonge kinderen. Maar de inspanningen van de partnerlanden krijgen onvoldoende steun van de politieke instanties van ons land, terwijl we ons in België nochtans bewust zijn van het belang ervan.

In het creëren van onderwijs- en ontwikkelingskansen voor jonge kinderen schuilt bovendien een belangrijk potentieel om gendergelijkheid te bevorderen. Ten eerste op het niveau van het kind: door gelijke zorg te verzekeren voor meisjes en jongens en door kinderen van jongs af aan te leren om genderstereotypen te doorprikken. Ten tweede op het niveau van de ouders, door bijvoorbeeld jonge moeders kansen te geven om te blijven studeren of om een job te vinden. Of door de traditionele taakverdeling tussen moeders en vaders evenwichtiger te maken.

We hopen dat deze studie de Belgische overheden zal inspireren om in hun partnerlanden meer te investeren in beter onderwijs en ontwikkelingskansen voor jonge kinderen.

Voor alle jonge kinderen en hun ouders.

Régine Debrabandere
National Director – Plan International Belgium

Afkortingen

ACDIPE	Animateur Communautaire pour de Développement Intégré de la Petite Enfance (Sénégal)
AFADIPE	Association des Femmes Actives pour le Développement Intégré de la Petite Enfance (Sénégal)
AGR	Activités Génératrices de Revenus
CEDAW	Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women
COGEPE	Comité de Gestion de la Petite Enfance (Sénégal)
DICIPE	Integrated Development of the Child in Pre-school Age (Mozambique)
ECE	Early Childhood Education
ECCE	Early Childhood Care and Education
ECD	Early Childhood Development
EDI	Early Development Instrument
ETP	Education and Training Policy (Tanzania)
ICDP	International Child Development Programme
IYCF	Infant and Young Child Feeding
LMICs	Low and Middle Income Countries
MIGEPROF	Ministry of Gender and Family Promotion (Rwanda)
MINEDUC	Ministry of Education (Rwanda)
NGO's	Niet Gouvernementele Organisaties
ONPPE	Organisation Nigérienne pour la Promotion et la Prime Enfance
PAQUET	Programme d'Amélioration de la Qualité, de l'Équité et de la Transparence de l'Éducation et de la Formation (Sénégal)
PNDIPE	Politique Nationale de Développement Intégré de la Petite Enfance (Sénégal)
PSE	Plan Sénégal Emergent
TOT	Training of trainers
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
UNICEF	United Nations Children's Fund
WASH	Water, Sanitation and Health
WHO	World Health Organisation
VN	Verenigde Naties

Verklarende woordenlijst 1

Het jonge kind (Early Childhood)	De periode tussen geboorte en begin van de lagere school (definitie zoals gebruikt in deze studie).
ECD-beleid en programma's	De uitgebreide steun voor het kind van de prenatale periode tot de leeftijd van 6 jaar – met inbegrip van zorg op vlak van gezondheid en voeding voor moeder en kind; een schone en fysieke omgeving, en gelegenheid om te spelen; en onderwijs en steun met het oog op een succesvolle overgang naar de lagere school.
Early Childhood Care and Education (ECCE)	Een component van ECD-programma's die instaat voor de zorg voor het kind van de prenatale periode tot de leeftijd van 6 jaar en een gestructureerd en zinvol aanbod in leeractiviteiten voor kinderen vanaf drie jaar, in een formele of niet-formele setting (definitie zoals gebruikt in deze studie).
ECD-interventie	Een aanbod aan diensten, over verschillende sectoren en geïmplementeerd op verschillende manieren, ontwikkeld om jonge kinderen te ondersteunen die het risico lopen een ontwikkelingsachterstand op te lopen, voor kinderen die een ontwikkelingsachterstand of beperking hebben, en om hun families te ondersteunen zodat het welzijn, functioneren, de participatie en ontwikkeling van hun kinderen kunnen maximaliseren.
Nurturing care	Dit verwijst naar gezondheid, voeding, veiligheid en bescherming, <i>responsive caregiving</i> , en opportuniteiten voor het vroege leren door interacties met ouders en familie.
Responsive caregiving	Dit verwijst naar het beantwoorden van een kinds noden, emoties, en verlangens: men is aandachtig voor het kind, begrijpt de manier waarop het kind communiceert en leest gezichtsuitdrukkingen en lichaamstaal, en beantwoordt de boodschappen die het kind geeft door via gepast handelen aan hun vraag tegemoet te komen. Het is de sleutel tot het ontwikkelen van een gevoel van veiligheid, vertrouwen en zich geliefd voelen, en tot het leren en zich ontwikkelen.
Positive parenting	Een benadering die ouders en zorgdragers in staat stelt sterke en gezonde relaties met hun kinderen uit te bouwen, de ontwikkeling van gedragsproblemen voorkomt, en zorgelijk gedrag beheert door 'positieve discipline': een niet-gewelddadige oplossingsgerichte benadering die kinderen in staat stelt tot het ontwikkelen van beoordelingsvermogen, het leren kennen van grenzen, zelfbeheersing, zelfvoorzienend zijn, en positief sociaal gedrag.
Sociale normen	De gedeelde, informele overtuigingen of regels van een bepaalde groep, gemeenschap of cultuur over hoe mensen (of een geslacht) zich hoort te gedragen in bepaalde situaties. Ze definiëren wat geaccepteerd wordt als 'normaal' gedrag en normale praktijken waar individuen aan horen te voldoen. Ze bepalen op die manier hoe mensen zich gedragen en wat ze doen.

¹ Hoofdzakelijk overgenomen en vertaald uit Plan International (2018). Bij gebrek aan een passende Nederlandstalige vertaling en/of om conceptuele verwarring te voorkomen zullen in de tekst waar aangewezen Engelstalige of Franstalige concepten worden gebruikt.

SAMENVATTING

Inleiding

De eerste 2000 dagen van het leven van een kind zijn bepalend voor haar of zijn verdere ontwikkeling, welzijn, veerkracht, en haar of zijn sociale vaardigheden. Toch lopen wereldwijd 43% van de kinderen jonger dan 5 in Low & Middle Income Countries (LMICs) het risico hun volle ontwikkelingspotentieel niet te bereiken.

Bovendien zijn het welzijn van moeders en dat van hun kinderen onlosmakelijk verbonden en **bieden interventies gericht op het jonge kind ook een enorm potentieel om discriminerende gendernormen in vraag te stellen en om te vormen** zowel op niveau van de kinderen als op niveau van de ouders.

Ondanks de toenemende belangstelling voor de problematiek kampt de sub-sector van onderwijs en ontwikkeling van het jonge kind met een aantal structurele uitdagingen. Zo is er nood aan een geïntegreerd en multisectorieel beleid. Daarnaast is er vaak een gebrek aan voldoende en efficiënte financiering, wat maakt dat het kwalitatief aanbod, gericht op de ontwikkeling van en onderwijs voor het jonge kind ontoereikend is. **We stellen vast dat de ontwikkeling van en het onderwijs voor het jonge kind ook voor de Belgische ontwikkelingssamenwerking en bij buitenlandse betrekkingen van de Gemeenschappen geen prioriteit is.** Nochtans hebben in 2015 nationale overheden samen met de internationale gemeenschap hun steun toegezegd om tegen 2030 17 Doelstellingen voor Duurzame Ontwikkeling te bereiken, waaronder de expliciete doelstelling 4.2, met name: *“Er tegen 2030 voor zorgen dat alle meisjes en jongens in hun vroege kindertijd toegang hebben tot een kwalitatieve ontwikkeling, zorg en opvoeding voorafgaand aan de lagere school zodat ze klaar zijn voor het basisonderwijs.*

Deze studie toont aan hoe Belgische overheden voor ontwikkelingssamenwerking doeltreffend kunnen bijdragen aan de ontwikkeling en het onderwijs van het jonge kind in partnerlanden. Aan de hand van drie hefboomen voor verandering die Plan International

© Plan international / Anne Ackermann

identificeerde - beleid, dienstverlening en sociale normen - zetten we de belangrijkste uitdagingen op een rij en reiken we voorbeelden aan van *best practices* en aanbevelingen voor de Belgische overheden. Dit gebeurt op basis van gericht literatuuronderzoek naar beleid, dienstverlening en sociale normen in vijf focuslanden: Mozambique, Niger, Rwanda, Senegal en Tanzania.

Vaststellingen

BELEID: OVER MULTISECTORIEEL WERKEN, KLOVEN OVERBRUGGEN, GENDERNORMEN EN TIENERMOEDERS

Een relevant beleid rond *Early Childhood Care and Education* (ECCE) heeft een essentiële eigenschap: het komt tot stand vanuit een visie die het multisectoriële karakter van *Early Childhood Development* (ECD) of ECCE als uitgangspunt neemt, zoals dat het geval is in Senegal en Rwanda. Omdat het om verschillende sectoren en ministeries gaat, is de institutionele verankering en financiering van de coördinatie en de implementatie van het beleid een belangrijke uitdaging. Deze noodzakelijke multisectoriële benadering is niet alleen een uitdaging op vlak van *ownership* en *accountability*. Ook capaciteitsversterking en motivatie van alle betrokken actoren zijn belangrijke pijlers voor een doeltreffende werking. Vooral ministeries die instaan voor het sociale beleid (gender, sociale zaken, bescherming van kinderen, ...) zijn vaak ondergefinancierd en onderbemand. Maar ook meer algemeen kunnen we stellen dat financiering van de beleidsmaatregelen en voorstellen één van de grote uitdagingen is. Opmerkelijk: investeringen in de sociale sector dalen de laatste jaren niet alleen in de allerarmste landen als Niger, maar ook in landen met een groeiende economie, zoals Rwanda en Tanzania.

In alle bestudeerde landen is er een belangrijke kloof tussen arm en rijk, tussen stedelijke gebieden en het platteland, en tussen verschillende regio's. Een doeltreffend ECCE-beleid dient hierin regulerend op te treden, om zo tegemoet te komen aan de noden van de hele bevolking. Senegal stelt bijvoorbeeld een inclusieve benadering voorop, waarbij duidelijk verschillende noden voor verschillende doelgroepen onderscheiden worden.

Zoals eerder vermeld hebben ECCE-interventies een belangrijk potentieel in het wegwerken van discriminerende gendernormen, maar de aandacht voor deze dimensie op politiek niveau is nog erg beperkt. Toch zijn er goede voorbeelden, zoals in Rwanda, waar de aandacht voor het veranderen van sociale en gendernormen mee opgenomen is in het beleid: gendergerelateerd geweld is er één van de *critical issues*.

Een ander gendergerelateerd aspect is de situatie van tienermoeders, waar de focuslanden op heel uiteenlopende manieren mee omgaan, op vlak van beleid en in de praktijk. Het PNDIPE van Senegal heeft bijvoorbeeld een strategische doelstelling die zich expliciet richt op de sociale re-integratie van tienermoeders. In Niger is er geen duidelijk kader rond de terugkeer naar school van tienermoeders. In Mozambique voorziet een decreet dat zwangere schoolmeisjes verder kunnen studeren via avondonderwijs terwijl in Tanzania zwangere meisjes van school worden gestuurd.

Het feit dat landen geen officieel en geïntegreerd ECCE-beleid hebben, betekent niet dat er niets gebeurt op vlak van zorg en onderwijs voor jonge kinderen. Vaak is er een beleid of zijn er initiatieven op niveau van de ministeries voor gezondheidszorg of onderwijs, die een deelaspect uitmaken van een holistische benadering. In Mozambique, waar er geen nationaal multisectorieel beleid voor ECCE is, heeft de regering door middel van een presidentieel decreet de aanzet gegeven voor een nationale strategie voor voorschools onderwijs. Ook Niger heeft geen nationaal geïntegreerd ECCE-beleid, maar **het ministerie van Onderwijs heeft wel degelijk een programma voor de ondersteuning van kleuterscholen op gemeenschapsniveau uitgewerkt.**

WELKE DIENSTEN GEVEN ECCE EEN BOOST ?

Kwaliteitsvolle diensten die jonge ouders ondersteunen bij het leren van vaardigheden in *responsive and nurturing care* zijn belangrijk voor de ontwikkeling van kinderen. Bovendien dragen ze bij aan verminderde ongelijkheid tussen kinderen. Het is bewezen dat kinderen dankzij kwaliteitsvolle kleuteropvang en kleuteronderwijs beter uitgerust zijn om naar het eerste leerjaar te gaan. Bovendien zijn deze voordelen het grootst voor de armste en meest kwetsbare kinderen.

In de bestudeerde landen komen verschillende types van diensten voor: ECD-centra (Rwanda, Mozambique, Tanzania), *Groupe de Jeu et Cases des tout-petits* (Senegal), de integratie van ECCE in andere (gezondheids)diensten zoals in IYCF-counseling (Niger) en *last but not least* het kleuteronderwijs. De ECD-centra en andere ECCE-initiatieven richten zich in de eerste plaats op de allerjongste kinderen (van 0 tot 3 jaar) en hun ouders, maar stellen zich vaak open voor kinderen tot 6 jaar. De dienstverlening naar ouders toe richt zich voornamelijk op opvoedingsondersteuning. De betrokkenheid van de samenleving en omgeving is een belangrijke factor in het functioneren, in de doeltreffendheid, en in de duurzaamheid van initiatieven op dit vlak. De toegang tot kleuteronderwijs is in alle bestudeerde landen zeer laag, omdat het aanbod beperkt is, de bereikbaarheid problematisch is, omdat het financieel niet haalbaar is of omdat het belang ervan niet wordt ingezien.

Voor wat de kwaliteit van de diensten betreft, spelen een aantal factoren een rol: een algemene en gedeelde visie over ECCE van de verschillende stakeholders (ouders, zorgverleners, civiele maatschappij en de overheden), de participatie van de ouders, goed opgeleid en voldoende personeel, een aanbod uitgewerkt op basis van pedagogische doelen, gendergevoelige waarden en benaderingen. Verder zijn maatregelen zoals vormingen en monitoring ter ondersteuning van kwaliteitsverbetering noodzakelijk. Systematisch toezicht op de diensten - met focus op het belang van het kind - biedt de mogelijkheid om passende informatie en feedback te genereren, zodat zowel kinderen als ouders gerichter ondersteund kunnen worden.

Een specifieke dienstverlening betreft de ondersteuning van tienermoeders. Een tienerzwangerschap kan voor de moeder immers naast de lichamelijke risico's ook belangrijke psychologische en sociale gevolgen hebben. Dit is extra belangrijk wanneer de zwangerschap een (al dan niet gedwongen) einde maakt aan haar studies, wat dan weer belangrijke gevolgen heeft op socio-economisch vlak. Diensten ter ondersteuning van tienermoeders dienen in te spelen op elk van deze factoren, via een sociaal-economische benadering, en een aanpak die inzet op het empoweren van heel jonge moeders.

EMPOWERMENT VAN MOEDERS, ZORGTAKEN VOOR VADERS: DE INVLOED VAN ECCE OP SOCIALE EN GENDERNORMEN

De manier waarop ouders en zorgdragers het onderwijs en de ontwikkeling van het jonge kind benaderen, wordt in belangrijke mate gevormd door sociale normen, waaronder ook gendernormen. Een doeltreffend ECCE-beleid heeft een belangrijk bijkomend potentieel: het kan genderverhoudingen in de samenleving veranderen. Bij de jongste kinderen kunnen genderstereotypen, die aangeleerd worden tijdens deze eerste socialisatieperiode, nog volop ter discussie gesteld worden. Op het niveau van ouders, zeker wanneer zij zelf tieners zijn, bieden dergelijke interventies niet alleen directe voordelen, maar spelen ze ook een rol in de empowerment van de jonge moeder. Zij krijgt bijvoorbeeld de mogelijkheid om opnieuw naar school te gaan of een job te zoeken. Verder kunnen ECCE-initiatieven de traditionele verdeling van huishoudelijke taken in vraag stellen en het engagement van vaders voor de zorg voor de kinderen aanmoedigen.

We gaan in op het opvallende verband tussen kindersterfte en genderongelijkheid. Uit een studie over deze problematiek, uitgevoerd in een groot aantal landen, blijkt dat er meer meisjes dan jongens onder de vijf jaar overlijden (vooral in LMICs) en dat dit fenomeen erger wordt als de samenleving ongelijker is.

Ook *positive parenting*, *responsive caregiving* en het belang van een holistische benadering voor de ontwikkeling van het potentieel van kinderen worden benadrukt. Uit een studie uitgevoerd in LMICs bleek dat moeders bijvoorbeeld algemeen meer investeren in socio-emotionele zorg dan in cognitieve activiteiten. Daarnaast is het belangrijk dat jonge kinderen (jongens en meisjes) ook buiten hun familie de omgeving kunnen verkennen onder begeleiding (ECD-centra, kleuterscholen), dat ze hun zelfvertrouwen kunnen versterken (een belangrijke uitdaging voor meisjes), en kunnen interageren met andere kinderen. In alle onderzochte landen wordt ingezet op communicatie gericht op ECCE en op de promotie van positieve gedragsveranderingen via directe samenwerking met gezinnen, geloofsgemeenschappen, via radioprogramma's, theater-opvoeringen of documentaires.

Vanuit het standpunt van meisjes en vrouwen focussen we op het doorbreken van stereotypes in verband met zorg en meer bepaald de taakverdeling tussen moeders en vaders. Het is een algemeen gegeven dat vrouwen, veel meer dan mannen, hun productieve taken afstellen op hun gezin en zoeken naar een evenwicht tussen zorgtaken en beroepsactiviteiten of school/vorming. Kinderopvang via ECD-centra, crèches en kleuteronderwijs zijn belangrijk om de toegang voor moeders tot betaald werk/school te bevorderen. Even belangrijk is het inzetten op een evenwichtige verdeling van zorgtaken tussen mannen en vrouwen.

Een tweede genderstereotype dat aandacht verdient is dit rond tienerzwangerschappen. Het stigma dat hiermee samenhangt zorgt niet alleen voor een belangrijke bijkomende psychologische belasting, naast de lichamelijke, praktische en financiële uitdagingen, maar kan ook grote gevolgen hebben op langere termijn, bijvoorbeeld wanneer dit meisjes ervan weerhoudt terug te keren naar school na de zwangerschap. Beleid en praktijken die inzetten op de terugkeer naar school, en met name de steun van ouders en leerkrachten hierin, dragen bij tot het terugdringen van het stigma.

Het ondersteunen van empowerment van meisjes en vrouwen is dus cruciaal. Het feit dat vrouwen gestudeerd hebben, kansen gekregen hebben om hun kennis via opleidingen of beroepsactiviteiten te ontwikkelen en sociale contacten uit te bouwen en een eigen inkomen te hebben, verhoogt de kans dat zij ook op vlak van ECCE en gendergelijkheid meer inzichten hebben en kunnen toepassen op hun eigen kinderen en in hun omgeving.

Wanneer vaders actief betrokken zijn in de opvoeding van de kinderen, dan heeft dit een positief effect op de ontwikkeling van de kinderen, én op het welzijn van de vader en moeder zelf. Voordelen voor kinderen zijn onder meer een betere fysieke en mentale gezondheid, een betere cognitieve ontwikkeling, minder gedragsproblemen bij jongens en minder psychologische problemen bij meisjes. Voor vrouwen zorgt de betrokkenheid van de vader voor minder stress rond ouderschap, voor een betere toegang tot en gebruik van gezondheidszorg en voor meer *positive parenting*. Mannen ervaren ook minder stress en mee zorgen voor het jonge kind geeft emotionele voldoening. Ondanks deze positieve effecten zijn mannen in veel landen niet of nauwelijks betrokken bij de zorg voor en opvoeding van jonge kinderen. Ook dit is dus een belangrijk aspect om mee te nemen op niveau van beleid en van dienstverlening. In de bestudeerde landen wordt er in min of meerdere mate ingezet op deze problematiek, in Rwanda ook met steun vanuit het beleid, maar initiatieven daarrond zijn toch eerder fragmentarisch.

Aanbevelingen

Vanuit deze vaststellingen en de overtuiging dat ECCE nog vaak de *missing link* is in de ondersteuning van gezondheid en onderwijs, concluderen we dat België meer zou moeten inzetten op specifieke uitdagingen van deze sub-sector. Het is daarbij cruciaal om bewuste keuzes te maken en zich te profileren met een gendergevoelige aanpak. Dit kan via de integratie van gendergelijkheid in het ECCE-beleid, in de specifieke diensten en door in te zetten op het beïnvloeden van sociale normen die bijdragen tot empowerment van meisjes en vrouwen.

Een selectie van de aanbevelingen:

Op niveau van het beleid

- Voor landen zonder specifiek ECCE-beleid: ondersteunen (technisch, financieel, beleidsbeïnvloeding) van de uitwerking van een specifiek beleid op basis van bijdragen uit de betrokken sub-sectoren (gezondheid, onderwijs, gender/sociale zaken, justitie, enz.) met speciale aandacht voor maatregelen en middelen die gendergelijkheid bevorderen, bijvoorbeeld tienermoeders ondersteunen in het afmaken van hun studies.
- Voor landen met een specifiek ECCE-beleid: *evidence-based* beleidsbeïnvloeding ten voordele van een efficiënte implementatie van het ECCE-beleid met speciale aandacht voor de zwakke of ontbrekende schakels, waaronder maatregelen en middelen die gendergelijkheid bevorderen.

Op niveau van diensten voor gezinnen

- Ondersteunen en institutionaliseren van initiatieven die zich richten op kinderen van 0 tot 3 jaar en deze integreren in een bestaande vorm van dienstverlening.
- Ondersteunen van specifieke ECD-centra afgestemd op ondersteuning van ouders en jonge kinderen, gratis toegankelijk voor iedereen en met een gendertransformatieve benadering.
- Uitwerken en ondersteunen van lokale modellen voor ouderbetrokkenheid (moeders én vaders, bij ECD-centra, kleuterscholen, enz..) in samenwerking met overheden en gemeenschappen.
- Ondersteunen van de uitbouw van het kleuteronderwijs met aandacht voor lerarenopleiding, verloning en perceptie, voor kwaliteitsstandaarden en monitoring door inspectiediensten.

Op niveau van sociale normen

- Ondersteunen van ECCE-programma's die vaders en moeders samenbrengen en expliciet inzetten op gendergerelateerde onderwerpen als middel om rolpatronen binnen gezinnen te veranderen.
- Ondersteunen van geïntegreerde programma's gericht op een brede verspreiding van informatie via lokale radio's en andere informatiekkanalen en organisaties die op een eenduidige en cultureel-gevoelige manier boodschappen verspreiden gekoppeld aan gespreksmomenten.
- Inzetten op beleidsbeïnvloeding en sensibilisering rond tienerzwangerschappen via toegang tot reproductieve gezondheidszorg, het ontkrachten van stereotypes met betrekking tot seksuele relaties bij jongeren en het ingaan tegen het beleid dat toegang tot scholen en studiemogelijkheden ontzegt aan tienermoeders.

I INLEIDING

Context en motivering van het onderzoek

Steeds meer studies leveren het bewijs van de noodzaak en het potentieel van een focus op het jonge kind. Het welzijn en de ontwikkeling van het kind zelf is de belangrijkste motivatie. De eerste 2000 dagen van het leven van een kind zijn bepalend voor haar of zijn verdere ontwikkeling, welzijn, veerkracht en sociale vaardigheden. Biologische en genetische factoren interageren tijdens deze periode met de ervaringen van kinderen. Terwijl bij de geboorte slechts 15% van de hersenstructuur is gevormd, is reeds tot 85 % van de fundamentele structuren ontwikkeld wanneer een kind de leeftijd van 3 jaar bereikt. Wanneer een kind zich in deze periode niet voldoende kan ontwikkelen, wordt het moeilijk de ontwikkelingsachterstand in te halen. (Black et al., 2017; Aboud and Yousafzai, 2016)

Wereldwijd lopen tot 43% van de kinderen jonger dan 5 in *Low and Middle Income Countries* (LMICs) het risico hun volle ontwikkelingspotentieel niet te bereiken (Black et al., 2017). Kinderen die op meerdere vlakken kwetsbaar zijn, omwille van gebrekkige toegang tot

voeding, gezondheidszorg, onderwijs, veiligheid, enz., bijvoorbeeld meisjes die in armoede leven, lopen een groter risico. In deze context zijn de effecten van ECCE-interventies onmiskenbaar: ze laten kinderen toe zich te ontwikkelen tot volwassenen met betere vaardigheden op intellectueel en sociaal vlak, een betere mentale en fysieke gezondheid, en ze leiden ook tot een beter inkomen, economische groei en minder sociale ongelijkheid, inclusief in de volgende generaties. De zorgdragers, familie, en ruimere gemeenschap zijn met de overheid centrale actoren in dit kader.

Tegelijkertijd bevatten interventies gericht op het jonge kind ook een enorm potentieel om discriminerende gendernormen in

vraag te stellen en om te vormen, en dit vanuit een dubbel perspectief. Bij de jongste kinderen kunnen genderstereotypen, die aangeleerd worden tijdens deze eerste socialisatieperiode - bijvoorbeeld via spel- of leesmateriaal - ter discussie gesteld worden. Op het niveau van de ouders, zeker wanneer zij zelf tieners zijn, bieden de interventies niet alleen directe voordelen, maar spelen ze ook een rol in de empowerment van de jonge moeder (die bijvoorbeeld de mogelijkheid krijgt om opnieuw naar school te gaan of een job te zoeken) en kunnen ze leiden tot het in vraag stellen van de traditionele verdeling van huishoudelijke taken.

© Plan international / Rob Beechey

Er is in België, in de partnerlanden en meer algemeen op internationaal vlak een toenemend bewustzijn van het belang van actie, en van de nood aan een geïntegreerd beleid en een kwalitatief aanbod gericht op de ontwikkeling en het onderwijs van het jonge kind². In Sub-Sahara Afrika kwam het thema voor het eerst op een meer structurele manier op de agenda aan het begin van de jaren 2000, onder meer van de *Early Childhood Development Working Group* van de *Association for the Development of Education in Africa*, UNESCO en UNICEF. Op dit moment hebben 29 van de 49 landen beleidsinstrumenten rond ECCE; bij 9 andere landen zitten ze in de pijplijn (Vargas-Barón, 2015).

Toch kampt deze sub-sector met een aantal structurele uitdagingen. Zo is het inherent een multisectorieel thema, wat maakt dat er in de praktijk vaak onvoldoende *ownership* en *accountability* is van interventies (Black et al., 2017), in het bijzonder met het oog op hun duurzaamheid en opschaling (CGECCD, 2016).

Bovendien gaat de wetenschappelijke en politieke consensus nog te weinig gepaard met voldoende en efficiënte financiering. Hoewel financiële steun voor interventies ten voordele van het jonge kind de voorbije jaren toegenomen is met een stijging van 1,7% van de officiële ontwikkelingshulp wereldwijd in 2002 tot 3,8% in 2016, valt deze stijging nagenoeg volledig toe te schrijven aan budgetverhogingen voor gezondheid en voeding. Zo ging in 2016 slechts 1% van alle officiële ontwikkelingshulp naar kleuteronderwijs, terwijl dat in 2002 nog 3% bedroeg (Zubairi en Rose, 2016).

2 Al is het vanuit financieel oogpunt. Richter et al. (2017) stellen dat de kostprijs van het niet-handelen voor het BBP tot het dubbele kan bedragen van wat sommige landen uitgeven aan de gezondheidssector.

Voor de Belgische ontwikkelingssamenwerking vormt ontwikkeling en onderwijs van het jonge kind geen prioriteit: voorschools onderwijs is enkel een bijlage (een “nuttige boodschap”) bij haar strategienota voor de onderwijssector (2013). Volgens de campagne Their World staat België op de 11de plaats van donoren als het gaat over het aandeel van de publieke middelen voor ontwikkelingssamenwerking voorbehouden voor ECCE en zelfs op de tweede plaats voor wat het aandeel van de ECCE-middelen voor onderwijs betreft. Nochtans, volgens de gegevens over de middelen voor ontwikkelingssamenwerking, terug te vinden in de online database, schommelt de hulp in absolute cijfers, sinds 2014 tussen 2.6 en 3.7 miljoen euro en bestaat ze voornamelijk uit indirecte hulp (via de NGOs).

Ook in de buitenlandse betrekkingen van de Gemeenschappen is ontwikkeling en onderwijs van het jonge kind geen prioriteit, hoewel deze bestuursniveaus in het kader van hun interne bevoegdheden wel op de hoogte zijn van het belang van deze thematiek.

Internationale kaders

De interventies met betrekking tot ontwikkeling en onderwijs van het jonge kind zijn een fundamentele hefboom voor de promotie van de kinderrechten. Een eerste belangrijke basis voor een kinderrechtenbenadering binnen ontwikkelingssamenwerking is het **VN-Kinderrechtenverdrag** (1989) dat in artikel 18 voorziet dat de staat ouders zal ondersteunen in hun ouderlijke taken.

In 2015 hebben nationale overheden samen met de internationale gemeenschap hun steun toegezegd voor het bereiken van 17 **Doelstellingen voor Duurzame Ontwikkeling** tegen 2030. Doelstellingen met betrekking tot de ontwikkeling en onderwijs voor het jonge kind zijn in verschillende doelen terug te vinden, o.a. doelstelling 4.2:

Er tegen 2030 voor zorgen dat alle meisjes en jongens in hun vroege kindertijd toegang hebben tot een kwalitatieve ontwikkeling, zorg en opvoeding voorafgaand aan de lagere school zodat ze klaar zijn voor het basisonderwijs.

Recent heeft de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO, 2018) het Nurturing care framework goedgekeurd, waarin multisectoriële interventies die zich richten op gezondheid, voeding, veiligheid, leren (*early learning*), en *responsive caregiving* aanbevolen worden.

In oktober 2018 lanceerde de Wereldbank de Human Capital Index die een aantal parameters combineert gelinkt aan onderwijs en gezondheid om de bijdrage van deze sectoren aan de productiviteit van de toekomstige generatie in een land te duiden en de mogelijke verliezen op vlak van ontwikkeling omwille van tekortkomingen in deze sectoren. We stellen vast dat België met een index van 0.76 boven het mondiaal gemiddelde van 0,57 zit (1 is de maximale waarde), wat niet het geval is voor de HCI van de vijf landen die we in deze studie geanalyseerd hebben: Niger, 0.32; Mozambique, 0.36; Rwanda, 0.37; Senegal, 0.42; en Tanzania, 0.4.

Ook belangrijk in een genderperspectief is het **VN-Verdrag inzake de uitbanning van alle vormen van discriminatie jegens vrouwen (CEDAW)**. Dit verdrag verplicht de lidstaten niet alleen om alle vormen van discriminatie van vrouwen uit te bannen, maar benadrukt dat dit geldt op alle vlakken, in het bijzonder op politiek, sociaal, economisch en cultureel gebied, opdat hun mensenrechten en fundamentele vrijheden worden gewaarborgd (VN-Vrouwenverdrag, 1979).

Het **welzijn van moeders** en dat van hun kinderen zijn inderdaad onlosmakelijk verbonden. Ziekte of ondervoeding van de moeders tijdens hun zwangerschap kan leiden tot ziekte, handicap of dood van de boorling. De tol die betaald wordt kan zeer hoog zijn **én zou kunnen vermeden worden mits** minimale inspanningen. Zo stelt UNICEF (n.d.) dat door het uitroeien van ondervoeding van moeders, lichamelijke of psychische beperkingen bij maar liefst een derde van de

jonge kinderen zouden kunnen vermeden worden. Daarnaast heeft het opleidingsniveau van de moeder een positieve invloed op de gezondheid en ontwikkeling van het kind. Voortijdige zwangerschappen, bijvoorbeeld gelinkt aan kindhuwelijken, brengen serieuze risico's voor het kind met zich mee, zowel tijdens de zwangerschap als de bevalling.

Doelstelling: Wat kan België doen?

België heeft ervoor gekozen om de focus te leggen op de minst ontwikkelde landen. Elf van de veertien partnerlanden behoren tot die categorie. Vaak gaat het ook om fragiele landen die zijn of recent geteisterd werden door conflicten. Kinderen in deze gebieden hebben meer kans dat ze blootgesteld worden aan toxische stress die hun ontwikkeling kan belemmeren. De gevolgen van deze achterstand dragen zowel zij als de hele maatschappij met zich mee (op het vlak van onderwijs, gezondheid, armoede en sociale cohesie). Van onderwijs en ontwikkeling van het jonge kind een prioriteit maken in de Belgische Ontwikkelingssamenwerking zal dus werken als katalysator voor meer algemene maatschappelijke verandering en rechtvaardigheid, die zal leiden tot meer inclusieve groei en gendergelijkheid, en tot het realiseren van alle potentieel in deze landen.

Deze studie wil nagaan hoe de Belgische overheden bevoegd voor ontwikkelingssamenwerking op een doeltreffende manier kunnen bijdragen aan de ontwikkeling en het onderwijs van het jonge kind in haar partnerlanden. Voortbouwend op de drie hefboomen voor verandering die Plan International heeft geïdentificeerd, met name beleid, dienstverlening en sociale normen, gaat ze na wat de belangrijkste uitdagingen zijn op deze vlakken; reikt ze voorbeelden van goede praktijken aan; en formuleert ze aanbevelingen gericht aan de Belgische overheden over hoe zij in partnerschap met lokale en Belgische actoren in elk van deze domeinen kunnen bijdragen aan verandering in de partnerlanden.

II METHODOLOGIE

1. Onderzoekskader

Zoals o.a. aangegeven in de Theory of Change van Plan International rond ECD, moet er voor de ondersteuning van de ontwikkeling en onderwijs van het jonge kind voldaan worden aan drie voorwaarden die ook belangrijke **hefbomen voor verandering** zijn:

- **politieke wil** die geformaliseerd wordt in een officieel beleid en geconcretiseerd in actieplannen met de noodzakelijke financiële middelen en expertise;
- **overgaan tot actie** door en voor alle betrokkenen zodat kinderen kunnen genieten van: (i) een veilige en zorgzame omgeving om op te groeien, (ii) **diensten** die hun ontwikkeling en onderwijs ondersteunen: registratie bij geboorte, gezondheidszorg, WASH, ECD-centra, kleuterscholen, ... ;
- algemeen **bewustzijn** over het belang (de waarden, sociale normen) van de ontwikkeling en het onderwijs van het jonge kind, dat zich vertaalt in **motivatie** voor verandering, een kwestie van **overtuiging en gedrag**.

De rode draad doorheen dit onderzoek is dan ook het systematisch aftoetsen van deze drie hefbomen in vijf landen (zie punt II.2) om vandaaruit te veralgemenen en aanbevelingen te formuleren.

Randvoorwaarden die essentieel zijn voor een doeltreffende verbetering van ECCE zijn onder meer:

- **kwaliteit** voor elk van de vernoemde hefbomen: dit betekent investeren in capaciteitsversterking van stakeholders (opleidingen, onderzoek, inspectie, opvolging/evaluatie), in advocacy werk op overheidsniveau maar ook op lokaal niveau, in infrastructuur, in materiaal;
- een **gendertransformatief en multisectorieel beleid voor ECCE**, wat een engagement veronderstelt van de politiek op het hoogste niveau, en dat ook verankerd is in de overkoepelende globale strategische plannen voor sociale en economische ontwikkeling;
- **ondersteuning** van de **internationale gemeenschap** (bilaterale, multilaterale samenwerking, NGO's, stedenbanden,), met name in de partnerlanden van België waar middelen voor sociale uitdagingen vaak extra onder druk staan.

2. Fases van het onderzoek

VOORBEREIDENDE FASE

In een eerste fase werden criteria opgesteld voor de selectie van de partnerlanden waar het onderzoek zich op zou richten. Een overzicht van deze criteria is weergegeven in bijlage I. Met het oog op geografische spreiding en diversiteit wat de socioculturele en economische context

betreft, het belang van de landen voor de Belgische Ontwikkelingssamenwerking, en specifieke factoren die een rol spelen op vlak van de ontwikkeling en het onderwijs van het jonge kind (cf. tabel in bijlage) werd er gekozen voor Niger, Rwanda, Tanzania, Senegal en Mozambique.

Tijdens een eerste bijeenkomst van het begeleidingscomité, waarin actoren zetelen die zowel in het Zuiden als in België actief zijn rond het jonge kind, werden de onderzoeksvragen en het onderzoekskader verder besproken.

ONDERZOEK

Documentenanalyse

Hierop volgde een uitgebreide documentenanalyse, met het oog op het onderzoeken van de situatie met betrekking tot ontwikkeling en onderwijs van het jonge kind in de geselecteerde partnerlanden, en meer in het bijzonder op vlak van beleid, dienstverlening en sociale normen. Een overzicht van de documenten is opgenomen in bijlage II.

Interviews

Aanvullend op de documentenanalyse werden er een aantal semigestructureerde interviews gehouden; bijlage II biedt een overzicht van de geconsulteerde personen.

Terreinonderzoek

In juni volgde een missie naar Senegal. In Dakar, Saint Louis, en Louga werden verschillende stakeholders geïnterviewd om een beter beeld te krijgen van enkele goede praktijken enerzijds, en de uitdagingen rond de ontwikkeling en het onderwijs van het jonge kind in Senegal anderzijds. Een overzicht van de geïnterviewde personen is eveneens opgenomen in bijlage II.

RAPPORTAGE

Het intermediaire rapport werd gepresenteerd en besproken tijdens een tweede bijeenkomst van de stuurgroep. Opmerkingen werden meegenomen in de herwerking tot het eindrapport.

3. Limieten van het onderzoek

Deze studie geeft geen gedetailleerde analyse weer van het domein van het jonge kind in de bestudeerde landen, maar heeft er zich op gericht elementen te verzamelen die pertinent zijn voor het specifieke onderzoekskader zoals aangegeven in het vorige punt.

De beperkte beschikbaarheid van gegevens die veralgemeend kunnen worden op nationaal niveau of vergeleken met andere landen, net als van longitudinale analyses over de evoluties van kinderen, is een belangrijke observatie.

Tot slot liet de scope van deze studie het niet toe uitgebreid in te gaan op specifieke thema's zoals de situatie van het jonge kind in crisissituaties of van jonge kinderen met een beperking.

III VASTSTELLINGEN

© Plan international / Rob Beechey

Dit hoofdstuk begint met een overzicht van de belangrijkste evoluties en aandachtspunten op vlak van beleid rond de ontwikkeling en het onderwijs van het jonge kind. In een tweede deel wordt onderzocht welke dienstverlening er bestaat rond ECCE, en in welke mate gezinnen er toegang toe hebben en gebruik van maken. Een derde deel, tot slot, gaat in op de sociale en gender normen die een invloed kunnen hebben op de ontwikkeling en het onderwijs van het jonge kind. Het onderzoek wil vooral die elementen uitlichten waar actoren binnen de ontwikkelingssamenwerking op kunnen inspelen. De bevindingen worden geïllustreerd met voorbeelden uit de vijf partnerlanden van de Belgische Ontwikkelingssamenwerking die de focus vormen voor dit onderzoek, en met voorbeelden uit andere landen waar pertinent.

1. Een beleid ter ondersteuning van ECCE

Het belang van een multisectoriële benadering

Een analyse van het beleid rond ECCE in die landen die een specifiek beleid hebben wijst op een essentiële eigenschap van een relevant beleid: het komt tot stand vanuit een visie die het multisectoriële karakter van ECD of ECCE als uitgangspunt neemt.

Zo werd in **Senegal** in 2006 de *Politique Nationale de Développement Intégré de la Petite Enfance au Sénégal (PNDIPE)* ontwikkeld, een beleid dat een participatief, multisectorieel en realistisch antwoord stelt te bieden op de vele uitdagingen die het signaleert op vlak van ECCE. Het beleid is uitgewerkt op basis van een visie van continue zorg voor het jonge kind van nog voor het geboren is tot wanneer het volwassen is. Het beleid onderschrijft het belang van

stimulering, gezondheid, voeding, hygiëne, bescherming en onderwijs tijdens de eerste acht jaar en maakt een onderscheid tussen verschillende levensfasen van het jonge kind (pasgeboren – van 0 tot 2 jaar – van 3 tot 5 jaar – van 6 tot 8 jaar).

In **Rwanda** was het in eerste instantie het Ministerie van Onderwijs dat in 2011 een specifiek beleid rond ECCE ontwikkelde. In 2014 kreeg het Ministerie van *Gender and Family Promotion* (MIGEPROF) echter de opdracht om dit beleid door te lichten en te verbeteren. Uit de evaluatie bleek dat er onder meer tekortkomingen waren op vlak van aandacht voor kinderen onder de 3 jaar en op vlak van coördinatie tussen de verschillende betrokken diensten. Het MIGEPROF herwerkte vervolgens het ECCE-beleid, eveneens met de bedoeling het af te stemmen op nieuwe

© Plan international / Anne Ackermann

ambities van de overheid zoals geformuleerd in de EDPRS II³, de Visie 2020, en de Strategie voor sociale bescherming en het Gezinsbeleid, en te voorkomen dat het ECCE-beleid een *stand-alone* zaak zou blijven. (MIGEPROF, 2016)⁴. In dit beleid wordt er veel nadruk gelegd op de civiele maatschappij als plichtsdrager met betrekking tot opvoeding en onderwijs van het jonge kind. Zo wordt in het strategisch plan van het Ministerie van onderwijs 2018/19 - 2024/25 gesteld dat de 'cel' en het dorp verantwoordelijk zijn voor: de beoordeling en het prioriseren van onderwijsbehoeften; het mobiliseren van de gemeenschap; en het versterken van de samenwerking en solidariteit tussen de leden van de gemeenschap. Dit omvat de bouw en het onder-

houd van scholen via gemeenschapswerk, het verzamelen van gemeenschapsbijdragen voor schoolgeld, evenals het identificeren van kinderen die leerplichtig zijn, het sensibiliseren van ouders om hen naar school te sturen, en het opvolgen van de aanwezigheid of het eventuele afhaken. De administratieve 'cel' heeft het officiële mandaat voor het beheer en de controle van centra voor kleuteronderwijs en ECD-centra (MINEDUC, 2013).

Tanzania ontwikkelde een *Child Development Policy* in 2008 en een multisectoriële *ECD*-strategie, die de sectoren onderwijs, gezondheid, voeding en sociale en kinderbescherming omvat, in 2010. Net omdat er zo twee beleidsdocumenten rond kinderen ontstonden werd deze laatste echter nooit goedgekeurd. De twee documenten werden geïntegreerd in beleid rond het kind in 2014, maar ook deze wacht nog steeds op goedkeuring.

Verder is er ook een institutioneel anker dat het *ECD*-beleid moet leiden en coördineren, maar beschikt dit niet over de nodige middelen om deze taak naar behoren uit te oefenen. Het Ministerie van *Community Development, Gender and Children* is het coördinerend ministerie, en verder zijn er *focal points* in andere belangrijke ministeries: *Education and Vocational Training*; *Finance*; *Health and Social Welfare*; en de *Prime Minister's Office – Regional and Local Government*. Verder bestaat er een nationaal stuurcomité, een nationaal technisch comité, en een nationaal secretariaat rond *ECD*. Deze drie comités dienen onder meer te werken rond beleid, standaarden, kwaliteit en toegang tot dienstverlening. De communicatie door de verschillende *focal points* wordt door stakeholders gezien als een positieve factor in intersectoriële coördinatie (World Bank, 2012). Toch is de integratie en coördinatie van het beleid nog een belangrijk werkpunt dat meer middelen, aandacht en vooral een duidelijk en gedragen beleid vereist, en waar de *Child Policy* die wacht op goedkeuring in belangrijke mate aan zou kunnen bijdragen.

3 Economic Development and Poverty Reduction Strategy

4 Er werden ook kindgevoelige beleidsmaatregelen geïntegreerd in de *National Strategy for Transformation 2017-2024, the Government of Rwanda's seven-year development agenda* (UNICEF, 2017a)

In **Niger**, waar er (nog) geen specifiek beleid rond ECCE bestaat, zijn er momenteel drie ministeries bevoegd voor de ontwikkeling en onderwijs van het jonge kind: het Ministerie van Gezondheidszorg, het Ministerie van Onderwijs en het Ministerie van de Promotie van de Vrouw en de Bescherming van het Kind. Een van de uitdagingen die zich stellen is met name de samenwerking en afstemming van beleid en interventies van de drie Ministeries.

Leave no one behind

Recente cijfers over de mate waarin gezinnen toegang hebben tot of gebruik maken van dienstverlening op vlak van ECCE (vb. geboorteregistratie, gezondheidszorg, onderwijs) wijzen nog al te vaak op een belangrijke kloof tussen arm en rijk, tussen stedelijke gebieden en het platteland, en tussen verschillende regio's.

Zo hebben in **Mozambique** slechts 4% van de 4,5 miljoen kinderen onder de leeftijd van vijf, toegang tot ECD-diensten, en zijn zij meestal afkomstig van de begoede klasse uit het stedelijke milieu (World Bank, 2017).

Ook voor **Niger** tonen verschillende studies aan dat er grote verschillen bestaan tussen stedelijke en rurale gebieden. Een vierde van de kinderen die toegang hebben tot voorschools onderwijs zit in privéonderwijs en 76% van de kinderen komen uit een stedelijk milieu, waar slechts 20 % van de totale bevolking woont. Kinderen uit arme gezinnen zijn bijna volledig uitgesloten omwille van de kosten gelinkt aan deze opvang (Ministère de l'Education du Niger, 2013).

In **Rwanda** zijn er eveneens grote verschillen in de toegang tot en het gebruik van sociale diensten. Een van de indicaties is dat sterfte bij kinderen onder vijf jaar twee keer zo hoog is bij de armste bevolkingsgroep dan bij de rijkste bevolkingsgroep en dat 44 % van de kinderen nog steeds onder de nationale armoedegrens (voor consumptie) leeft. Ook heeft slechts twee procent van de armste kinderen toegang tot ECD-diensten in vergelijking met 40 procent van de rijkste (UNICEF, 2017).

In **Senegal** lanceerde de regering in 2014 het plan '*Sénégal Emergent*' (PSE), een plan gericht op de sociale en economische ontwikkeling en groei en het terugdringen van de armoede die in 2011 op zo'n 47% lag⁵. Dat er op deze vlakken uitdagingen zijn lijkt geen twijfel. De bevolking groeit en verjongt, en de kwaliteit van en toegang tot basisdiensten als onderwijs en gezondheid is nog steeds onvoldoende, in het bijzonder in rurale gebieden.

Wat betreft de ontwikkeling en het onderwijs van het jonge kind loopt Senegal op een aantal vlakken vooruit op andere landen in de regio. Verder kent Senegal ook lagere niveaus van ondervoeding en verminderde groei dan andere landen in de regio. Het gemiddeld geboortecijfer van vijf kinderen per vrouw, dat weliswaar langzaam daalt, legt echter ook hier druk op de dienstverlening. Zo ligt de graad van deelname van jonge kinderen aan voorschoolse activiteiten met zo'n 16% laag.

In **Tanzania** waren in 2012 slechts 26% van de geboortes van kinderen onder 5 jaar geregistreerd- een basisvoorwaarde voor toegang tot andere kinderrechten; bij de rijkste 20% van de bevolking lag dit cijfer op 65,1%, bij de armste 20% slechts op 7,7%. Een belangrijke factor hierin is de rol van de vader. Wanneer vaders het belang niet inzien van een bevalling in het ziekenhuis zal dit aantal slechts moeilijk kunnen stijgen. Dit risico speelt vooral bij vaders met een kwetsbare socio-economische achtergrond. In 2016 werd 74% van de kinderen getroffen door multidimensionale armoede⁶ en leefde 29% van de Tanzaniaanse kinderen in huishoudens onder de armoedegrens (UNICEF, 2017b). Ondanks het hoge aantal kinderen in basisonderwijs

5 World Bank. Er zijn echter belangrijke verschillen tussen de verschillende regio's. Zo ligt de armoedegraad in Louga en Saint Louis, de twee regio's die bezocht werden tijdens het terreinonderzoek, respectievelijk op 26,8 en 39,5%. In het zuiden van het land loopt dit verder op, tot 76,6% in de regio Kolda (République du Sénégal, 2014).

6 De *Multidimensional Poverty Index* beschouwt drie domeinen, met name gezondheid, onderwijs, en levensstandaard, en peilt in elk van deze domeinen naar verschillende indicatoren.

blijft toegang tot kleuteronderwijs een werkpunt. Ook in Tanzania bestaan nog grote verschillen in toegang tot dienstverlening tussen rurale en stedelijke gebieden, tussen de verschillende regio's, en tussen verschillende socio-economische groepen (World Bank, 2012).

Een doeltreffend ECCE-beleid dient dus regulerend op te treden om tegemoet te komen aan de noden van de hele bevolking en dergelijke verschillen weg te werken. Zo is er in de vernieuwde versie van het ECCE-beleid van **Rwanda** meer aandacht voor de ondersteuning van ouders en zorgverleners en voor de situatie van kinderen van 0 tot 3 jaar. Dit laatste punt is belangrijk omdat er doorgaans meer middelen worden ingezet voor kleuters dan voor kinderen in deze jongere leeftijdsgroep. Verder kan de bevolking in Rwanda nu ook een beroep doen op een nieuw systeem dat de registratie bij de geboorte faciliteert. Ook het beleid in **Senegal** stelt een inclusieve benadering voorop, waarbij verschillende noden voor verschillende doelgroepen onderscheiden worden.

Het belang van aandacht voor gender

Zoals we zullen toelichten in deel 3 van deze studie, kunnen interventies op vlak van ECCE bijdragen tot meer gendergelijkheid. Dit kan gebeuren door middel van de boodschappen doorgegeven aan de jonge kinderen, door de zorg voor jonge moeders hetzij om hun studies af te maken hetzij om toegang te hebben tot de arbeidsmarkt, of nog door een betere verdeling van zorgtaken tussen de ouders. Maar de aandacht voor deze dimensie op politiek niveau is nog erg beperkt.

De situatie van tienermoeders is één van de domeinen die hierbij in het oog springt. Zo ligt het risico op complicaties en de sterftegraad van kinderen en moeders bij zwangerschappen en bevallingen van tienermoeders beduidend hoger dan bij moeders ouder dan 20 jaar. De nog steeds zeer hoge aantallen geboortes bij tienermoeders wijzen ook op een probleem van ernstige schendingen van de rechten van het meisje (bv. kinderhuwelijken, verkrachting) of haar noden (bv. toegang tot seksuele en reproductieve gezondheidsdiensten) (WHO).

De focuslanden van dit onderzoek gaan op uiteenlopende manieren om met gender in hun beleid. In de aangepaste versie (2014) van het ECCE-beleid van **Rwanda** is gender gerelateerd geweld één van de *critical issues*. Geweld tussen partners veroorzaakt bijvoorbeeld toxische stress bij jongere kinderen. Ook het doorbreken van sociale normen komt aan bod, onder meer door te stellen dat de zorg en de opvoeding van jonge kinderen een gedeelde verantwoordelijkheid van mannen en vrouwen moet zijn, en dat vaders een duidelijke en positieve rol zouden moeten spelen (MIGEPROF, 2016).

Rwanda heeft bovendien ook een beleid dat inzet op het voortzetten van het onderwijs van meisjes die zwanger worden tijdens hun schoolloopbaan (Republic of Rwanda, 2008). **Tanzania**, daarentegen, kent een beleid dat zwangere meisjes verbiedt terug te keren naar school na de zwangerschap, met daaraan verbonden een praktijk van verplichte zwangerschapstesten. Op basis van de resultaten van deze testen zijn er volgens het Ministerie van Onderwijs tussen 2003 en 2011 zo 55.000 meisjes van school gestuurd, een aantal dat zonder twijfel een grote onderschatting is van de werkelijkheid (The Center for Reproductive Rights, 2013). Met dit beleid wil men een voorbeeld stellen voor andere jongeren. Het gaat echter voorbij aan belangrijke oorzaken en gevolgen, zoals het feit dat adolescenten moeilijk of geen toegang hebben tot reproductieve gezondheidszorg en contraceptiva, en dat een dergelijk beleid meisjes des te kwetsbaarder maakt voor armoede: *“it damages ... girls completely. It's a girl's right to get an education, but they don't know how to do it if they get pregnant or how to prevent pregnancy”*, in de woorden van Tatu, die zwanger werd toen ze 13 was (The Center for Reproductive Rights, 2013, p. 89). Een dergelijk beleid staat dus haaks op de logica en het engagement van 'leaving no one behind'.

Het PNDIPE in **Senegal** zet ook nadrukkelijk in op het belang van onderwijs voor meisjes, en zo ook op het behouden van meisjes in het onderwijs na het kleuteronderwijs (ANCTP, 2007) en maakt een strategische doelstelling van de sociale re-integratie van tienermoeders, net als

van meisjes die niet de kans hebben gehad naar school te gaan of een diploma te behalen. Een aantal faciliterende maatregelen richten zich op bepaalde obstakels, en laten het bijvoorbeeld toe borstvoeding te geven of verlof te nemen wanneer het kind ziek is (HRW, 2018). In **Niger** is er geen duidelijk kader rond de terugkeer naar school van tienermoeders. (HRW, 2018). In **Mozambique** voorziet een Decreet (2003) dat zwangere schoolmeisjes verder kunnen studeren via avondonderwijs. Alhoewel dit een verbetering is ten opzichte van het verleden, namelijk het stopzetten van de studies, heeft deze maatregel ook veel nadelen. Het verplicht meisjes om zich 's avonds te verplaatsen wanneer er minder publiek transport is en om voor 's avonds kinderopvang te zoeken, meestal bij familie of burens, maar moeilijker te organiseren. Verder is de kwaliteit van avondonderwijs niet altijd van hetzelfde niveau als dagonderwijs (Salvi, 2016).

Geen officieel geïntegreerd ECCE-beleid maar...

Het feit dat landen geen officieel en geïntegreerd ECCE-beleid hebben betekent niet dat er niets gebeurt op vlak van zorg en onderwijs voor jonge kinderen. Vaak is er een beleid of zijn er initiatieven op niveau van de ministeries voor gezondheidszorg of onderwijs, die een deel-aspect uitmaken van een holistische benadering, bijvoorbeeld maatregelen en middelen ten voordele van voorschools onderwijs. Andere initiatieven hebben betrekking op het creëren van de voorwaarden voor een goede implementatie van maatregelen rond ECCE, zoals het faciliteren van registratie bij geboorte. Kinderen moeten immers eerst en vooral 'bestaan' om hun rechten te kunnen laten gelden. Zo worden subsidies voor diensten in de gezondheidszorg, voor ECD-centra of kleuterscholen toegekend aan de hand van gegevens over het aantal rechthebbenden.

In **Mozambique** is er geen nationaal multisectorieel beleid voor ECCE, maar heeft de regering door middel van een presidentieel decreet (N° 7/2010 19 maart 2010), "*Integrated Development of the Child in Pre-school Age*" (DICIPE -2012-2021), de aanzet gegeven voor een nationale strategie voor voorschools onderwijs. De uitvoering van deze strategie is de verantwoordelijkheid van het *Ministry of Education and Human Development* (MINEDH), in samenwerking met verschillende andere ministeries (gezondheidszorg, landbouw, openbare werken, gender en sociale zaken, justitie, binnenlandse zaken).

Ook **Niger** heeft geen nationaal geïntegreerd ECCE-beleid, maar het "*Programme Sectoriel de l'Education et de la Formation 2014-2024*", ontwikkeld door het Ministerie van Onderwijs, heeft specifieke aandacht voor kleuterscholen en meer bepaald voor de opvang door de gemeenschap op lokaal niveau. In haar strategisch plan stelt de overheid dat ze tegen 2024 het aantal plaatsen in kleuterscholen wil verdrievoudigen zodat 245.000 jonge kinderen toegang krijgen. Dit betekent dat de dekkinggraad 15% zal bedragen. Deze uitbreiding is in de eerste plaats voorzien op het platteland waar gemeenschapsstructuren deze diensten zullen aanbieden en verondersteld worden 60% van de doelgroep op te vangen. Om dit financieel waar te kunnen maken heeft de overheid beslist om de duur van kleuteronderwijs van 3 naar 2 jaar te brengen vanaf 2013. De vraag kan gesteld worden of deze strategie de meest doeltreffende is om kwalitatief kleuteronderwijs te ontwikkelen, maar ze biedt wel een antwoord op de uitdaging om meer kinderen in de leeftijdscategorie van 3-6 à 8 jaar te bereiken.

Nog in het programma worden er verschillende beleidsmaatregelen voorgesteld om bijvoorbeeld de kwaliteit van voorschoolse opvang te verbeteren. Zo wordt er een maandelijkse subsidie van 20.000 FCFA (30 Euro) toegekend aan de gemeenschapsanimatoren/trices, en voorziet men een vorming van 45 dagen voor deze actoren begeleid door de inspecteurs van voorschoolse opvang. Daarnaast plant het programma de bouw van een 70-tal klaslokalen per jaar, prioritair op het platteland, gedurende het 10-jarenprogramma. Verder wordt de nadruk gelegd op de versterking en verbetering van de opleidingen en op een betere pedagogische omkadering via de oprichting van een specifieke richting voor begeleiders/sters van voorschoolse opvang in de normaalschool van Dosso. Een collectief van directeurs/trices bevoegd voor voorschoolse opvang neemt het werk van de inspectiediensten verder op om animatoren/trices te vormen en op te volgen. Het Ministerie van Onderwijs zal het ontwikkelen en de productie van educatief

spelmateriaal, en de oprichting van centra waar dit materiaal beschikbaar is en van documentatiecentra, financieel ondersteunen.

Naast de maatregelen voor de verbetering van de kwaliteit van de diensten wordt in het strategisch document aangegeven dat er ook op institutioneel niveau inspanningen zullen gebeuren. Er zal met name gelobbyd worden door het Ministerie van onderwijs (i) ten voordele van aandacht en middelen voor ECCE en de ontwikkeling van een sub-sector ECCE via sensibiliseringscampagnes op nationaal niveau met een communicatieplan en (ii) ten voordele van het uitwerken en doen aanvaarden van een geïntegreerde nationale politiek voor ECCE. Belangrijke kwesties met betrekking tot kinderen werden ook opgenomen bij de evaluatie en verdere uitwerking van het belangrijkste en overkoepelende beleidsinstrument van het land, de *“Plans de Développement Economique et Social”*.

Thema's die aandacht kregen tijdens dit proces waren onderwijs voor meisjes, voeding en gezondheid van kinderen, en de empowerment van vrouwen op het platteland. Kritieke punten met betrekking tot kindbescherming (geweld, seksueel en gender gerelateerd geweld, kinderarbeid en uitbuiting) kwamen echter minder aan bod. Ook de ontwikkeling van jonge kinderen, geweld en kinderarbeid vormen geen prioriteit in het algemene overkoepelende beleid (UNICEF, 2017c).

Kloof tussen beleid en praktijk

Een van de grote uitdagingen is de financiering van de beleidsmaatregelen en voorstellen. Sociale bescherming en dienstverlening worden in heel wat landen geconfronteerd met een daling van de financiële middelen, zowel op het niveau van nationale begrotingen als van de officiële ontwikkelingshulp. Investerings in de sociale sector dalen de laatste jaren niet alleen in de allerarmste landen als Niger maar ook in Rwanda en Tanzania, landen met een groeiende economie. De middelen die vrijgemaakt worden voor het jonge kind gaan bovendien op de eerste plaats naar gezondheidszorg, minder naar kleuteronderwijs en nog minder naar diensten ter ondersteuning van gezinnen.

De evaluatie van het beleid uitgevoerd door MIGEPROF in **Rwanda** wees in 2014 reeds op tekortkomingen op vlak van financiering, minimale werkingsnormen. Het overheidsbudget voor sociale sectoren van 30,3 % in 2014/15 naar een geschatte 26,5 % in 2017/18, met de grootste reducties in onderwijs en gezondheidszorg (UNICEF, 2017a). Verder zou volgens internationale richtlijnen ten minste 45% van het budget voor onderwijs moeten worden toegewezen aan basisonderwijs. In het beleidsdocument van het Ministerie van Onderwijs, het *“Education Sector Strategic Plan 2016-18”*, wordt erkend dat investeringen in het kleuteronderwijs tot de meest efficiënte behoren, maar dit ziet zich niet weerspiegeld in de recente begroting van 2017/18, waarin deze sub-sector slechts 1,76% ontvangt (MINEDUC, 2013).

Ook de publieke financiering van het ECD-programma bleef er relatief laag ten opzichte van de geraamde kosten ter waarde van 1,4 miljoen USD voor coördinatieactiviteiten door MIGEPROF in het kader van de implementatie van het programma. Lobbywerk door financiële partners heeft ervoor gezorgd dat er voor het boekjaar 2017/18 47,000 USD per district werd toegewezen door de overheid, voornamelijk voor ECD-infrastructuur. Dit betekende een vooruitgang, aangezien er voor het boekjaar 2016/17 geen budgetten voorzien waren ter ondersteuning van het ECD-programma voor MIGEPROF. Verwacht wordt dat de oprichting van de nationale ECD-coördinatiestructuur bij MIGEPROF aanleiding zal zijn tot het toewijzen van extra middelen voor activiteiten in het kader van dit programma (UNICEF, 2017a).

Evidence based lobbywerk kan dus doeltreffend zijn in het genereren van meer aandacht en middelen voor ECCE. Zo heeft UNICEF in **Mozambique** ingezet op een goed onderbouwde politieke dialoog met de overheid op basis van de kinderrechten om onder meer een afslanking van het aantal leerkrachten te voorkomen, een voorstel dat er kwam omwille van de economische crisis in het land. Er werden verschillende *budget memo's* en analyses van de uitgaven voor de sociale sector in de laatste 10 jaar gepubliceerd en bezorgd aan strategische

stakeholders om beleidsmakers te beïnvloeden. Daarnaast werden ook de resultaten van een enquête over de situatie van jonge kinderen en de middelen voorzien voor deze doelgroep gebruikt om de precare situatie onder de aandacht te brengen van parlementariërs. Het nieuw opgerichte *Parliamentary Budget Office* in de National Assembly houdt het overzicht en gebruik van nationale budgetten in het oog en kan dus een cruciale rol spelen in het garanderen van middelen en uitgaven voor ECCE (UNICEF, 2017d).

Ook capaciteitsversterking en motivatie van alle betrokken actoren (beleidsmedewerkers, hulpverleners, onderwijzers, ouders, traditionele leiders, enz.) zijn belangrijke pijlers voor verandering. Vooral ministeries die instaan voor het sociale beleid (gender, sociale zaken, bescherming van kinderen, ...) zijn vaak ondergefinancierd en onderbemand. Extra inspanningen om deze ministeries te ondersteunen zijn daarom in veel gevallen relevant. Zo heeft International Child Development Programme (ICDP) in Mozambique bijgedragen aan capaciteitsversterking van het personeel van het Ministry of Gender, Children, and Social Welfare, van de staf van de provinciale diensten van dit ministerie en van de personeelsleden van residentiele centra op vlak van organisatieontwikkeling en psychosociale programma's (UNICEF, 2017d).

Ook in **Senegal** identificeerde men de nood aan capaciteitsversterking. Zo omvat het beleid vier concrete plannen ter ondersteuning van de realisatie van het beleid, met name rond vorming, communicatie, monitoring en evaluatie, en onderzoek (ANCTP, 2007). Tot slot wijst het beleid op het institutionele kader en de betrokkenheid en rol van verschillende actoren, van lokaal tot nationaal niveau. Met dit institutionele kader wil het beleid een aantal zwakke punten uit het verleden wegwerken, met name de dominantie van sectoriele benaderingen, een versnippering van middelen, het beslissingsproces en acties, en in het beheer. Het is het lokale niveau, in de vorm van de *collectivités locales*, die volgens het beleid de leiding op zich moeten nemen. Zoals gesteld door een van de lokale verantwoordelijken tijdens het terreinbezoek: *“De gemeenschappen hebben hun rol gespeeld. Nu is het aan de lokale overheden.”* Toch blijft ook hier een gebrek aan middelen en capaciteiten een probleem. Meer specifiek in verband met het kleuteronderwijs kent Senegal het *Programme d'Amélioration de la Qualité, de l'Équité et de la*

Transparence de l'Education et de la Formation (PAQUET), dat gerealiseerd wordt tussen 2013 en 2025.

Aan het eind van de eerste fase van het PAQUET is de balans echter genuanceerd. Zo stelt een evaluatie dat de kwaliteit van diensten gericht op jonge kinderen nog minder is dan deze in een aantal buurlanden. Toch erkent ze de ontwikkeling van een geïntegreerde politiek voor de ontwikkeling van het jonge kind wel als een belangrijke verwezenlijking. De bruto graad van deelname in kleuteronderwijs stijgt slechts geleidelijk, van 15,0% in 2012 tot 17,5% in 2017, een stijging die toegeschreven wordt aan de constructie van nieuwe *cases de tout-petits* (cf. infra), kleuterscholen, en de transformaties van *centres de tout-petits* in kleuterscholen. De studie stelt dat de *collectivités locales* en gemeenschappen onvoldoende capaciteiten hebben om structuren in de gemeenschappen te ontwikkelen, wat wordt gezien als een belangrijke rem op het verzekeren van toegang van de meest kwetsbaren tot een vorm van voorschoolse zorg en activiteiten. Uit het terreinonderzoek bleek eveneens dat zij kampen met een gebrek aan financiering. Ook de vorming van het personeel dat tewerkgesteld is in diensten voor de jongste kinderen is nog onvoldoende. Eén jaar verplicht, gratis, en kwaliteitsvol onderwijs zou een belangrijke stap vooruit zijn, ook met het oog op de voorbereiding voor het lager onderwijs.

Indien men de vooropgestelde graad van 50% in 2025 wil bereiken, is er dus nog heel wat werk voor de boeg en is bijkomende financiering nodig (République du Sénégal – Ministère de l'Éducation nationale, 2017). Tijdens het terreinonderzoek werd als verklarende factor onder meer gewezen op het feit dat middelen nog steeds verspreid zijn over verschillende ministeries.

Ook het beleid rond kleuteronderwijs in **Tanzania** werd de voorbije decennia gekenmerkt door een kloof tussen beleid en politieke wil enerzijds, en praktijk en middelen anderzijds. In 1995 werd kleuteronderwijs opgenomen in het beleid rond onderwijs en opleiding (*Education and Training Policy (ETP)*). Zo werd er bepaald dat elke basisschool ook een klaslokaal zou hebben voor kleuteronderwijs. Maar waar er voor basisonderwijs hoofdelijke financiering en ondersteuning met het oog op ontwikkeling voorzien was, ging deze beslissing rond het kleuteronderwijs niet gepaard met de nodige middelen, waardoor deze klassen hoofdzakelijk gefinancierd werden door bijdragen van families, en er geen of onvoldoende overzicht en regulering was. Bovendien werden de klassen vaak geleid door voormalige leraars uit het lagere onderwijs of paraprofessionals met een beperkte of geen opleiding in kleuteronderwijs. Tussen 2007 en 2011 steeg de verhouding van kinderen tot leraars van 45:1 tot 100:1 voor het kleuteronderwijs (World Bank, 2012). De ETP van 2014 moest in dit alles verandering brengen. Dit voorziet één budget voor kleuter- en basisonderwijs, waarbij het aan het hoofd van de school is keuzes te maken met betrekking tot toekenning van budgetten. In de praktijk leidt dit beleid echter tot een significant lagere toekenning van middelen aan het kleuteronderwijs zonder rechtvaardiging van de keuze. Lopende onderhandelingen met het Ministerie van Financiën zijn gericht op het creëren van een mechanisme dat dat moet toelaten meer duidelijkheid te scheppen in de respectievelijke toekenning van middelen. Onder dit beleid werd het verplicht minstens één jaar kleuteronderwijs te volgen, en werd er ook een formeel mechanisme opgestart voor financiering en overzicht⁷. De grote uitdaging van dit beleid is het vinden en opleiden van voldoende leraars. De vraag voor kleuteronderwijs is de voorbije jaren sterk gestegen⁸, en er zouden ongeveer 53,000 nieuwe leraars voor het kleuteronderwijs nodig zijn indien alle kinderen die zouden kunnen instappen in het kleuteronderwijs dat ook zouden doen. Op dit ogenblik zijn er echter slechts 4,029 gecertificeerde leraars kleuteronderwijs (UNICEF, 2017b). In 2013 hadden slechts 40% van de leraars actief in het kleuteronderwijs een opleiding gevolgd die voldeed aan de nationale

7 HakiElimu (2015), een netwerk van de civiele maatschappij rond onderwijs, stelt zich de vraag waar de stem van de ouders was in de debatten rond dit nieuwe beleid. Wat betreft het kleuteronderwijs kaart ze verder aan dat de overheid kleuteronderwijs verplicht maakt voor minstens één jaar tussen de leeftijd van 3 en 5, maar hier verder de startleeftijd niet bij specificeert. Dit geldt overigens ook voor het basisonderwijs, waar kinderen geacht worden te starten tussen 4 en 6 jaar, afhankelijk van hun ontwikkelingsniveau. De organisatie pleit voor een gestroomlijnd beleid met één startleeftijd voor deze twee basisfases in het onderwijs.

8 UNICEF (2017, p.2) schrijft dit toe aan de “*fee-free education policy*”. *Basisonderwijs was al langer gratis in Tanzania, maar de ETP 2014 maakte dat ook secundair onderwijs gratis werd. Er moet echter nog wel betaald worden voor uniformen en boeken (Right to Education, 2016).*

standaard (versus bijna 100% van de leraars in het lagere onderwijs). Met het oog hierop werd er een nieuw diplomaprogramma ontwikkeld. Een probleem hierbij is het gebrek aan opleiding rond kleuteronderwijs van leraars in de scholen voor lerarenopleiding. Maar Wilinski et al. (2016) en Wilinski (2018) wijzen op een belangrijk bijkomend probleem, dat vermoedelijk minder eenvoudig is aan te kaarten maar herkenbaar is in andere landen: de perceptie rond kleuteronderwijs, die maakt dat studenten (of/en hun omgeving) het als een 'inferieure' opleiding en carrière zien. De garantie op werk was anderzijds wel een belangrijke 'pull-factor', maar dat wekt dan weer de vraag of leraars wel voldoende gemotiveerd zijn.

2. Diensten ter ondersteuning van ECCE

TYPES VAN BESCHIKBARE DIENSTEN

Kwaliteitsvolle diensten ondersteunen jonge ouders bij het leren van de nodige vaardigheden in *responsive and nurturing care* die aan de ontwikkeling van het jonge kind bijdragen. Ook voor de kinderen zelf zijn ze belangrijk omdat ze bijdragen tot het verminderen van ongelijkheid tussen kinderen. Zo is bewezen dat kinderen die kwaliteitsvol kleuteropvang en –onderwijs kunnen, genieten beter uitgerust zijn (klaar zijn) om naar het eerste leerjaar te gaan. Hun cognitieve, communicatieve en fijne motoriek is beter en ze hebben ook sterkere sociale en emotionele vaardigheden. Uit studies blijkt dat de voordelen het grootst waren voor de armste en meest kwetsbare kinderen en dat ze ook tastbaar waren bij kinderen met een groeiachterstand. In Mozambique bijvoorbeeld, hadden kinderen die kleuteronderwijs gevolgd hadden 21 % meer kans om de basisschool aan te vatten en 14,9 % meer kans om ingeschreven te worden op de juiste leeftijd.

“ Een kind dat in "Case des Tout-Petits" kleuteronderwijs heeft gevolgd, is goed voorbereid. Het kan praten, luisteren en respecteert autoriteit. Een gezond kind speelt. De anderen, niet allemaal, hebben problemen met hygiëne, luisteren, samenwerken, motivatie en socialisatie. ”

Schooldirecteur, Senegal

ECD-centra

ECD-centra richten zich in de eerste plaats op de jongste kinderen (i.e. van 0 tot 3 jaar) en hun ouders, maar stellen zich vaak open voor kinderen tot 6 jaar. De belangrijkste opdracht van dergelijke centra is een omgeving te creëren waarin elk kind zich goed voelt en gestimuleerd wordt; waar het op een veilige manier kan spelen, ontdekken en experimenteren; en waar er

© Plan international / Jenny Matthews

aandacht en zorg is voor het fysieke en emotionele welbevinden van elk kind. De dienstverlening naar de ouders toe richt zich dan weer voornamelijk op opvoedingsondersteuning. Het verder ontwikkelen van een *aanbod* van ECD-centra is dus een belangrijke pijler op vlak van ECCE, die zich ook vertaalt in de praktijk in de verschillende focuslanden. De betrokkenheid van de civiele maatschappij is een belangrijke factor in het functioneren, in de doeltreffendheid, en in de duurzaamheid van initiatieven op dit vlak.

Rwanda heeft belangrijke inspanningen gedaan voor de uitbouw van ECD-centra. Deze zijn verbonden aan lokale gezondheidscentra, met de bedoeling de kindersterfte terug te dringen door vaccinaties en het probleem van ondervoeding aan te pakken. ECD-centra bieden ook een veilige omgeving voor kinderen om te spelen en te leren terwijl hun ouders aan het werk zijn. Wanneer kinderen thuisblijven, of meegaan naar het werk, krijgen ze immers niet altijd de nodige kansen en aandacht om zich ten volle te ontwikkelen. Uit een *ECD-mapping* op nationaal niveau in 2017 bleek dat er 3,971 van deze centra zijn die 246,590 kinderen van 0 tot 6 jaar bereiken (126,175 meisjes en 120,415 jongens) (UNICEF, 2017a). Deze vernieuwde aanpak met focus op gelijke kansen gaf positieve resultaten met een groter aandeel van de armste kinderen in UNICEF-interventielocaties die in 2017 toegang hebben tot ECD in vergelijking met gebieden die nog niet door het programma zijn bereikt (37 procent in vergelijking met 14 procent).

Plan International Rwanda steunde de bouw van 32 ECD-centra in 20 gemeenschappen, die meer dan 1500 kinderen bereiken. Alle centra zijn eigendom van en worden beheerd door leden van de gemeenschap. Financiële belemmeringen zijn een bepalende factor bij de toegang tot de ECD-centra. Een *focus op toegankelijkheid* laat dus toe veel meer kwetsbare kinderen te bereiken. In Rwanda hebben internationale spelers als UNICEF en Plan International ingezet op het wegwerken van financiële belemmeringen voor de toegang tot ECD-diensten door te zorgen voor gratis aanbod voor iedereen.

Tussen 2015 en 2017 ontwikkelde **Plan International Mozambique** samen met Light for the World en Uhambo Foundation en met de lokale gemeenschappen een project ter ondersteuning van ECD-centra op het platteland. Via een *inclusieve aanpak* wilde men het aantal kinderen met een beperking in de ECD-centra vergroten, om er zo voor te zorgen dat kinderen met een beperking ook konden genieten van een stimulerende omgeving voor leren en ontwikkeling. Trainingen en bezoeken voor zorgverleners, begeleiders en ouders moesten toelaten de capaciteit van de ECD-centra met betrekking tot inclusief onderwijs te verbeteren⁹ (Light for the World, Plan International and Uhambo Foundation, 2018).

In **Tanzania** werkt Plan International rond het opleiden van ECD-personeel (zorgdragers en animatoren) aan de hand van een community-based benadering in Mwanza en Kibaha. In een land met een groot tekort aan leraren is een kwaliteitsvolle opleiding van paraprofessionals immers essentieel. Een geïntegreerd curriculum dat onder meer stil staat bij de verschillende fases in de ontwikkeling van een kind, maar ook bij kinderrechten en het vroegtijdig herkennen van kinderen met een beperking, moet er bijdragen aan een kwalitatief aanbod in ECD-centra.

'Cases des tout-petits'

In **Senegal** staan de ECD-centra bekend onder de naam '*Cases des Tout-Petits*' (CTP). Ze worden beheerd door de gemeenschap met de medewerking van de staat op gedecentraliseerd niveau en zijn gericht op de geïntegreerde zorg voor kinderen tussen 0 en 6 jaar. De Staat staat in voor de constructie van de gebouwen, het loon van het personeel, de werkmiddelen en benodigdheden. De CTP zijn nadrukkelijker aanwezig in rurale en semi-urbane gebieden om zo de meer kwetsbare kinderen te bereiken. Het voorschools aanbod bestond immers lang voor een belangrijk deel uit een privéaanbod dat zich richtte op kinderen in een stedelijke context,

9 Uit dit project vloeiden enkele concrete tips voort om inclusief onderwijs concreet te maken: het ontwikkelen van indicatoren voor de inclusie van kinderen met een beperking; kennis, houding en praktijk beoordelen, gegevens op regelmatige basis verzamelen en analyseren; zorgen voor specifieke budgetlijnen voor de inclusie van kinderen met een beperking.

waardoor er zich reeds op jonge leeftijd ongelijkheden ontwikkelden. De meest typische CTP bestaan uit twee bij elkaar aansluitende ruimtes: één gericht op kinderen (vanaf 3 jaar), en één voor educatieve dienstverlening gericht op ouders. Naast het heel specifieke model, dat architecturaal en symbolisch de *case* in de lokale culturele context weerspiegelt, zijn er ook heel wat andere en of tijdelijke fysieke structuren die moeten toelaten aan de noden en vraag te voldoen. Animatoren, die een specifieke opleiding hebben genoten, vrijwilligers en moeders die assisteren zorgen samen voor het activiteitenaanbod, en een grootouder staat in voor het socio-culturele, morele en religieuze onderwijsluik. De holistische benadering die de CTP kenmerkt omvat luiken rond onderwijs, gezondheid (vb. voor moeders voor en na een zwangerschap) en voeding, maar er wordt daarnaast ook gewerkt rond capaciteitsversterking van ouders, families en gemeenschap (vb. informatica, tuinbouw, ...). De geïntegreerde en holistische benadering die aan de dag gelegd wordt in CTP is een belangrijke succesfactor.

Er zijn echter ook belangrijke uitdagingen aan de CTP verbonden, niet in het minst de hoge vereisten op vlak van financiën, personeel en materieel, zoals ook aangekaart door de civiele maatschappij. Het feit dat de CTP er komen op vraag van de gemeenschap, is mogelijk een obstakel voor het bereiken van de meest kwetsbare groepen (Bassama, 2010). Ouders worden ook geacht bij te dragen met een bedrag dat onder meer afhangt van de lokale economische context, wat eveneens een drempel kan vormen voor sommigen. Anderzijds zorgt deze bijdrage wel voor een groter *ownership* bij de gemeenschap. Lokaal beheer en participatie van de gemeenschap is voor heel wat CTP echter ook een werkpunt.

‘Groupe de jeu’

De ‘*Groupes de Jeu*’ (GJ), ontwikkeld met steun van Plan International Senegal, richten zich op kinderen tussen 0 en 3 jaar en hun ouders. De GJ worden minstens drie dagen per week georganiseerd, en dit voor twee uur per dag. Ze worden geanimeerd door een *Animateur Communautaire pour le Développement Intégré de la Petite Enfance* (ACDIPE) en *Mères volontaires*. Activiteiten bestaan onder meer uit zang en dans, aftelrijmpjes, vorming rond burgerschap en milieu, en psychomotorische activiteiten. Deze activiteiten beogen de intellectuele, psychomotorische, en socio-affectieve ontwikkeling van de jongste kinderen. Ook hier staat een holistische benadering centraal en is de begeleiding gericht op ouders opgebouwd rond ontwikkeling, gezondheid/voeding, bescherming, en vorming rond het ouderschap. Op vlak van gezondheid/voeding worden ouders onder meer gesensibiliseerd rond hygiëne, vaccinatie, prenatale en postnatale zorg en het belang van borstvoeding, door middel van huisbezoeken maar ook door een *cinébus*. Het gewicht van de kinderen wordt opgevolgd, en er is een nutritioneel tussendoortjes-programma gekoppeld aan de GJ. Op vlak van bescherming wordt er onder meer voor gezorgd dat de kinderen geregistreerd zijn bij de burgerlijke staat, en wordt er op bijeenkomsten geïnformeerd en gesensibiliseerd rond hoe het best een kind te beschermen. Beheersstructuren op verschillende niveaus, zoals het *Comité de gestion de la petite enfance* (COGEPE) en de *Association des Femmes Actives pour le Développement Intégré de la Petite Enfance* (AFADIPE) moeten zorgen voor een doeltreffend en duurzaam beheer van de GJ.

“ Het geeft me wat vrije tijd. Zo heb ik de tijd om andere dingen te doen, zoals naar de wekelijkse markt gaan. ”

Moeder, Saint-Louis

“ Wanneer ik mijn kinderen achterlaat in de speelgroep heb ik 3 uur voor mezelf en om me aan mijn werk (AGR) te wijden zonder zorgen. ”

Moeder, Louga

Voor de geïnterviewde moeders waren de GJ een zeer welkome activiteit, en ze aarzelden dan ook niet om hun kinderen naar de GJ te brengen toen deze van start gingen. Ook de resultaten van de GJ spreken volgens hen voor zich. Zo merkten ze op dat hun kinderen meer ontwikkeld zijn, iets wat hen opviel in de manier waarop ze met hun ouders of andere volwassenen praatten. Er is een doorstroming van de kinderen van de GJ naar de CTP, en ook daar merken de opvoedsters op dat de kinderen uit de GJ het veel beter doen dan anderen. Daarnaast zagen moeders positieve evoluties in de sociale vaardigheden van hun kinderen en in hun hygiëne. De moeders zelf hebben dan weer enkele uren de handen vrij om zich zorgeloos te kunnen toeleggen op hun eigen activiteiten.

De GJ steunen in belangrijke mate op een sterk engagement van de gemeenschap, die geacht wordt bij te dragen in de vorm van voedsel en een financiële bijdrage voor de Mères volontaires, en door hun engagement in de beheerscomités. Een capitalisatiestudie (Gueye, 2013) en gesprekken met actoren op het terrein stellen dat deze bijdragen op een aantal plaatsen gebieden niet altijd vlot verlopen, wat ook wijst op uitdagingen in verband met de duurzaamheid van het project. In Louga, één van de twee bezochte streken, werd op een participatieve manier een strategie ontwikkeld om de GJ duurzaam te verankeren in de gemeenschap: een gemeenschappelijk veld en graanschuur moeten zorgen voor voldoende voorraad voor de tussendoortjes; en voorziet een ondersteuning/vergoeding voor de beheerscomités, de ACDIPE en de mères volontaires, die de vorm kan nemen van een lening, een deel van de oogst, of een ziekteverzekering bij de AFADIPE. Interviews met mères volontaires wezen op hun enthousiasme, maar ook op het belang van bijkomende vorming en ondersteuning op vlak van educatieve materialen. De betrokkenheid van de AFADIPE, in de vorm van hun financiële steun (door hun inkomstgenererende activiteiten en solidariteitskas) en hun engagement (zoals bijvoorbeeld gemanifesteerd in de overeenkomst die deze organisatie sluit met de collectivités locales) is eveneens een belangrijke actor en factor met het oog op duurzaamheid.

Integratie van ECCE in andere diensten

“ De gezondheidsactiviteiten uitbouwen in de projecten en bij de ouders en de familie stelt ons in staat om de educatieve impact te versterken. ”

Plaatselijke opvoeder, Senegal

Een interessante strategie om kinderen en hun ouders te bereiken en het belang van ECCE te promoten is deze te integreren in bestaande diensten. Het ligt voor de hand dat initiatieven die zich richten op gezondheid en voeding van het jonge kind er op de eerste plaats voor in aanmerking komen maar ook andere projecten of acties kunnen aangegrepen worden, zoals « cash for work ».

In Niger werd een “Early childhood development stimulation component” geïntegreerd in de training van gemeenschapsvrijwilligers en moedergroepen in IYCF-counseling (Infant and Young Child Feeding) (UNICEF, 2017c). De IYCF-counseling is een dienst op gemeenschapsniveau die zoals de naam het zegt zich op de eerste plaats richt op de begeleiding op vlak van voeding van het jonge kind : exclusive borstvoeding voor kinderen onder de 6 maanden en een aangepast dieet volgens minimum standaarden voor nadien. De dienstverlening ging van start in 2015 en was in 2017 beschikbaar in 35% van alle dorpen in Niger met speciale aandacht voor kinderen in vluchtelingenkampen in de regio van Diffa. De begeleiding gebeurt door gemeenschapsvrijwilligers en moedergroepen die daartoe opgeleid werden. Ook medewerkers/sters van gezondheidscentra en gezondheidsposten, meer dan 600, werden gevormd om patiënten (kinderen vanaf hun geboorte en hun moeders) te begeleiden. De component « Stimulatie van het jonge kind » werd geïntegreerd in IYCF-trainingsmateriaal dat gebruikt wordt voor de opleidingen van

gezondheidswerkers en een 40-tal van hen werd opgeleid via TOT (training of trainers) om hun kennis door te kunnen geven.

In **Tanzania** werkte UNICEF de voorbije jaren onder meer samen met het Tanzania Social Action Fund, een sociaal vangnet vanuit de regering dat arme gezinnen ondersteunt en moet toelaten uit de armoede te geraken. De doelstelling van deze samenwerking was onder meer ervoor te zorgen dat arme gezinnen die cash transfers ontvingen ook vorming konden genieten rond ouderschap en goede praktijken met betrekking tot zorg dragen voor kinderen (UNICEF, 2017b). Voorwaardelijke cash transfers worden steeds vaker gebruikt in ontwikkelingssamenwerking, vanuit de visie dat zij de intergenerationele overdracht van armoede kunnen doorbreken. Wanneer ze gelinkt worden aan sociale diensten is het echter wel essentieel dat deze diensten ook performant zijn, en dit blijkt in Tanzania op een aantal vlakken een belangrijke uitdaging te zijn. Myamba en Ulriksen (2014) onderzochten deze link tussen cash transfers en dienstverlening in Tanzania op twee vlakken: toegang tot lager onderwijs en tot gezondheidszorg. Hieruit bleek dat de cash transfers families wel degelijk helpen in de kosten in verband met onderwijs (boeken, uniformen), maar dat ouders er ook, los van de voorwaarde, alles aan zouden doen om hun kinderen naar school te kunnen laten gaan. Ouders wezen verder op kwaliteit van het onderwijs (vb. 410 leerlingen voor 4 leraars) en de grote afstand die kinderen soms moeten afleggen. Ook op vlak van gezondheidszorg was een gebrekkige dienstverlening (te weinig medisch personeel, te weinig medicijnen), een belangrijk aandachtspunt. De auteurs wijzen op de co-responsabiliteit van verschillende actoren, en waarschuwen voor de risico's inherent aan het systeem (vb. een nieuw maaltijdprogramma op school, waar de ouders echter aan moeten bijdragen, waardoor de cash transfer vooral gebruikt wordt om deze nieuwe dienst te financieren). Ze stellen terecht dat cash transfers niet de oplossing van structurele problemen binnen de onderwijs- en gezondheidssectoren mogen worden.

Kleuteronderwijs

Ondanks alle inspanningen blijft de dekkingsgraad voor kleuteronderwijs over het algemeen laag. In **Rwanda** gaat het om 14,2%, in **Senegal** om 16%, en in **Niger** om 7% (3,7% op het platteland versus 28,2% in de stad). In **Tanzania** was in 2015 32% van de kinderen ingeschreven in het kleuteronderwijs, en tekent er zich op dit vlak zelfs een (zeer) lichte daling af (UNESCO)¹⁰.

Het sensibiliseren van gezinnen en gemeenschappen over het belang van kleuteronderwijs via ECD-centra of speelgroepen gericht op jonge kinderen (cf. supra) is een belangrijke stap, maar cijfers tonen aan dat het eveneens noodzakelijk is in te zetten op kwaliteit en bereikbaarheid. De overheid speelt hier een centrale rol, maar in alle vijf onderzochte landen dragen ook andere lokale, nationale en internationale actoren bij aan het verhogen van een kwaliteitsvol aanbod. Hierin kunnen twee algemene pistes onderscheiden worden, namelijk inzetten of capaciteitsversterking en op het aanbod, geïllustreerd door volgende voorbeelden.

In **Niger** zet de ONPPE (Organisation Nigérienne pour la Promotion et la Prime Enfance) in op capaciteitsversterking onder de vorm van stages voor *“formateurs démultiplicateurs en matière de Petite Enfance”*, een stage waaraan ook inspecteurs en pedagogische raadgevers voor kleuteronderwijs uit de 8 regio's van Niger deelnamen, en werkte de organisatie mee aan de film *“Plaidoyer pour une éducation dès le plus jeune âge en Afrique de l'Ouest”* die gebruikt werd in normaalscholen door en voor leerkrachten pedagogie.

In **Tanzania** ontwikkelde UNICEF in 2017 een pilootproject dat via satellietcentra ook meer afgelegen gebieden van kleuteronderwijs wil voorzien. Voortbouwend op de lessen die getrokken werden uit deze ervaring wordt nu verder ingezet op upscaling.

¹⁰ De vijf focuslanden van dit onderzoek zijn partnerlanden in het *Global Partnership for Education (GPE)*, dat technische en financiële ondersteuning biedt om er zo voor te zorgen dat meer kinderen onderwijs kunnen genieten. Het GPE richt zich hierbij ook op kleuteronderwijs. In 2018 overstegen de resultaten van het GPE op dit vlak (37,2% inschrijvingen in het kleuteronderwijs) de vooropgestelde mijlpaal van 29,8% (GPE, 2018). De landen in dit onderzoek scoren dus lager dan dit algemene resultaat.

Diensten ter ondersteuning van tienermoeders

Een tienerzwangerschap kan, naast de lichamelijke risico's, ook belangrijke psychologische en sociale gevolgen hebben voor de moeder, in het bijzonder wanneer de zwangerschap een (al dan niet gedwongen, cf. supra) einde maakt aan haar studies, wat dan weer belangrijke gevolgen kan hebben op socio-economisch vlak. Het psychologisch, sociaal, en economisch welbevinden van de moeder speelt een belangrijke rol in het welbevinden van het kind. Diensten ter ondersteuning van tienermoeders dienen dus in te spelen op elk van deze factoren, via een sociaal-ecologische benadering, en een aanpak die inzet op het empowerment van de jonge moeders.

Een dergelijke holistische benadering werd uitgewerkt in het *Teenage Mothers Project* in **Uganda**, dat vijf componenten ontwikkelde: sensibilisering van de gemeenschap, steungroepen voor tienermoeders, levensonderhoud (voortzetting onderwijs, inkomstengenererende activiteiten), counseling, en beleidsbeïnvloeding. Uit een kwalitatieve evaluatie van dit project (Leerlooijer et al, 2013) bleek dat 60 tot 80% van de meisjes die er deel aan hadden genomen op alle vlakken belangrijke positieve evoluties konden optekenen, en zich meer *empowered* voelden. Met name het kunnen voortzetten van hun studies bleek hierin de belangrijkste factor.

Een aantal landen namen faciliterende maatregelen die jonge moeders toe moeten laten terug te keren naar school. Zo richtte **Gabon** crèches en ECD-centra op dicht bij secundaire scholen, en kunnen zwangere meisjes of jonge moeders in **Namibië** gebruik maken van *counseling* op school (HRW, 2018).

KWALITEIT VAN DIENSTEN¹¹

Een belangrijk uitgangspunt om tot kwaliteitsvolle diensten te komen, is een algemene en gedeelde visie (bij overheden, ouders, dienstverleners, civiele maatschappij) over het jonge kind, en meer in het bijzonder over het belang van investeren in zorg en leren vanaf het prille begin.

Daarnaast is ook de participatie van ouders belangrijk. Zij zijn immers de eerste verantwoordelijken voor het welzijn en de ontwikkeling van het jonge kind. Diensten moeten worden ontworpen in samenspraak met de ouders gebaseerd op vertrouwen en wederzijds respect. Op die manier kan er ook rekening gehouden worden met de diversiteit binnen de gemeenschap op vlak van sociale en economische omstandigheden, cultuur of religie. Kwaliteit is immers een relatief begrip dat op basis van waarden en overtuigingen tot stand moet komen.

Verder kan het belang van goed opgeleid personeel niet genoeg benadrukt worden. Professionele ontwikkeling heeft een grote impact op de kwaliteit van de pedagogie van het personeel en de effecten op de kinderen. Dit vraagt ook om aangepaste werkomstandigheden en professioneel leiderschap met aandacht voor teamwork en samenwerking met de ouders. Goede arbeidsvoorwaarden waaronder de omvang van de groep (aantal kinderen/begeleider of leerkracht), de werkuren en loonniveaus dragen bij tot het welzijn van het personeel en tot hun stabiliteit.

© Plan International

¹¹ Cf. Proposal for key principles of a Quality Framework for Early Childhood Education and Care, Report of the Working Group on Early Childhood Education and Care under the auspices of the European Commission. 2014

Op inhoudelijk vlak dient het aanbod uitgewerkt te worden op basis van pedagogische doelen, waarden en benaderingen die de ontwikkeling van de kinderen ten volle te ondersteunen. Medewerkers moeten aangemoedigd worden na te denken over hun eigen praktijk, goede praktijken te identificeren, en in samenwerking met collega's nieuwe benaderingen te ontwikkelen op basis van hun ervaringen. Diensten en medewerkers/sters moeten ook voldoende uitgerust en onderlegd zijn op vlak van het meten en opvolgen van de ontwikkeling van het jonge kind. Zo is het belangrijk dat verschillende aspecten van "ontwikkeling" worden bekeken. In België (en Nederland) wordt het Van Wiechenonderzoek gebruikt om de ontwikkeling van baby's, peuters en kleuters op te volgen (Kind en Gezin, 2014). De items zijn gericht op grove en fijne motoriek, adaptatie, taalontwikkeling, sociaal gedrag en persoonlijkheid. Het EDI (Early Development Instrument) heeft tot doel de ontwikkeling op vlak van vaardigheden en gedrag van kinderen op een scharniermoment, namelijk de overgang van de vroege ontwikkeling naar de schoolleeftijd op een holistische en betrouwbare manier te beoordelen (EDI). Vijf domeinen worden bekeken : (i) welzijn en gezondheid, (ii) sociale competenties, (iii) emotionele rijpheid, (iv) taal en cognitieve ontwikkeling, (v) communicatie en algemene kennis. Interessant te vermelden is de toolkit specifiek gericht op het meten van ECD in lage inkomenslanden (A Toolkit for Measuring Early Childhood Development in Low- and Middle-Income Countries) en die een overzicht geeft van meer dan 100 instrumenten uitgezocht of aangepast aan gebruikt in deze landen (Fernald et al., 2017).

Tenslotte is het van belang op regelmatige basis te zorgen voor monitoring en evaluatiemomenten om over relevante informatie te beschikken en zo in te zetten op kwaliteitsverbetering. Systematisch toezicht op de diensten - met de focus op het belang van het kind - biedt de mogelijkheid passende informatie en feedback te genereren om zowel kinderen als ouders beter te ondersteunen.

IMPACT VAN DE ECCE-DIENSTEN

Onderzoek toont aan dat de participatie van kinderen en hun ouders aan ECCE-initiatieven positieve effecten heeft op de emotionele, sociale, mentale en fysieke ontwikkeling van kinderen. Zo wijst een impactevaluatie van kleuteronderwijs in rurale gebieden in **Mozambique** (Martinez et al., 2012) onder meer aan dat kinderen die kleuteronderwijs hebben genoten een grotere kans hebben om te beginnen aan lager onderwijs, een betere cognitieve en emotionele ontwikkeling kennen, net als een betere fijne motoriek, maar ook dat hun oudere broers en zussen vaker onderwijs genieten, en dat zorgdragers (veelal ouders) vaker aan het werk zijn.

ECCE-diensten die nadrukkelijker inzetten op kwaliteitsversterking genereren betere resultaten. Het gaat dan met name om benaderingen die investeren in de professionele ontwikkeling van leraren en zorgdragers, met *on-the-job* observatie en feedback. Dezelfde vaststelling kan overigens ook gemaakt worden voor ouderschapsondersteuning: deze is meer doeltreffend wanneer ze de mogelijkheid tot directe observatie, feedback en ondersteuning biedt. Ook meer langdurige dienstverlening draagt op positieve manier bij aan de ontwikkeling van jonge kinderen (Yoshikawa en Kabay, 2014). Een tweede jaar kleuteronderwijs heeft zo bijvoorbeeld een belangrijke impact op de cognitieve ontwikkeling van een kind, een belangrijke observatie met het oog op ontwikkelingen in het aanbod van kleuteronderwijs zoals vastgesteld in onder meer **Niger** en **Tanzania**. Ook de cultuurgevoeligheid van de diensten heeft een belangrijke positieve invloed op kinderen (cf. Mwaura et al, 2008).

3. Sociale (en gender-)normen rond ECCE

Beleid en dienstverlening zijn belangrijke pijlers op vlak van ECCE, maar hun doeltreffendheid hangt in grote mate af van de receptiviteit van de doelgroep. De manier waarop ouders en zorgdragers het onderwijs en de ontwikkeling van het jonge kind benaderen, wordt in belangrijke mate gevormd door sociale normen, zo ook de traditionele taakverdeling tussen moeders en vaders met betrekking tot de zorg voor kinderen. Afhankelijk van de mate waarin er gewerkt wordt vanuit een genderperspectief, hebben ECCE-programma's een belangrijk, maar vaak niet (optimaal) benut, potentieel om discriminerende normen en socialisatieprocessen te beïnvloeden en te veranderen.

Het is dus noodzakelijk ook hierop in te zetten, en te werken met lokale gemeenschappen, vrouwenorganisaties, religieuze/traditionele leiders en *trendsetters*. Trouwens, in landen waar er een specifiek ECCE-beleid is, hebben we vastgesteld dat de link met sociale normen niet automatisch gemaakt wordt.

In dit hoofdstuk focussen we eerst op “het jonge kind” en bespreken: het verband tussen kindersterfte en genderongelijkheid, het belang van kinderopvang, *positive parenting* en *responsive caregiving*. In het tweede deel focussen we op: (i) op de situatie van meisjes (stereotypes rond tienermoeders) en vrouwen (stereotypes rond zorg) en het belang van de ondersteuning van empowerment processen en (ii) op het engagement van mannen/vaders in de opvoeding en ontwikkeling van het jonge kind.

HET BELANG VAN HET JONGE KIND EN GELIJKE KANSSEN VOOR MEISJES EN JONGENS

Een goede start

Van bij de geboorte alle aandacht en zorg krijgen om te “overleven” is een eerste voorwaarde om op te groeien en tot volle ontplooiing te komen als persoon, maar niet iedereen kan rekenen op een “goede start”. Uit een studie over genderongelijkheid en kindersterfte uitgevoerd in 195 landen blijkt dat overlijden van kinderen onder de vijf jaar meer voorkomt bij meisjes dan bij jongens vooral dan in LMICs en dat hoe ongelijker de samenleving is, hoe sterker de meisjes benadeeld zijn (Iqbal et al., 2018). ECD-interventies moeten ertoe bijdragen dat meisjes van bij de geboorte dezelfde kansen krijgen als jongens om vaardigheden te ontwikkelen en klaar te zijn om nieuwe levensfasen aan te vatten.

Positive parenting – Responsive caregiving

Ouders zijn de eerste en belangrijkste personen die instaan voor de opvoeding van kinderen. Zij zorgen in eerste instantie voor voeding en bescherming maar ook cognitieve en socio-emotionele zorg zijn belangrijk. Hiervoor zijn het delen van informatie door taal, vertellen, boeken bekijken en het ontwikkelen van interpersoonlijke competenties door socialisatie van belang. Verder is het belangrijk dat jonge kinderen (jongens en meisjes) hun omgeving kunnen verkennen onder begeleiding, dat ze hun zelfvertrouwen kunnen versterken (een belangrijke uitdaging voor meisjes), en kunnen interageren met andere kinderen.

Al de aspecten van *positive parenting* en *responsive caregiving* beheersen is voor jonge ouders geen evidentie. Overal wordt er geleerd, van ouders, van andere familieleden, via diensten en begeleiding maar kennis over en de toegang tot dergelijke voorzieningen zijn niet overal gelijk. Uit een studie in 28 LMICs bij meer dan 127.000 gezinnen met kinderen onder de 5 jaar, bleek

dat moeders algemeen meer investeren in socio-emotionele zorg dan in cognitieve activiteiten. Meer dan de helft van de moeders speelde met hun kinderen en nam ze mee naar buiten, maar slechts een derde of minder las boeken en vertelde hun kinderen verhalen. De meerderheid van de moeders meldde ook dat ze hun kinderen onder de vijf jaar niet alleen laten (Bornstein and Putnick, 2012).

Om kansarme gezinnen te bereiken die eerder bezig zijn met het overleven (van hun gezin) dan met ECCE worden ook de sociale vangnetten gebruikt om te sensibiliseren rond het belang van *responsive caregiving*. In **Niger** richten deze zich op de meest kwetsbare gezinnen die te maken hebben met chronische voedselonzeekerheid, en meer specifiek tot de vrouwen van deze gezinnen in de vijf armste regio's van het land. De families die in aanmerking komen ontvangen een financiële ondersteuning, maar tegelijkertijd wordt er ook ingezet op gedragsverandering op individueel én op gemeenschapsniveau. De financiële steun wordt namelijk gekoppeld aan het bijwonen van vormingsmomenten over het belang van voeding en ontwikkeling van het jonge kind gedurende 18 maanden. Tijdens de sessies wordt niet alleen ingegaan op het belang van (borst)voeding of het gebruik van muggennetten, maar ook op het doorbreken van sociale normen en het belang van het stimuleren van jonge kinderen door middel van taal en spel. Eén keer per maand wordt er een dorpsvergadering georganiseerd om dezelfde boodschap mee te geven. Verder worden er ook groepsgesprekken georganiseerd en huisbezoeken afgelegd.

Een assessment van 6 indicatoren van *positive parenting* in 6 oost- en zuidelijke Afrikaanse landen, waaronder **Tanzania**, schetst een eerder negatief beeld. Zo ontbreekt het in Tanzania aan een duidelijk beleid rond ouderschap, is er geen *positive parenting* beleid, en is er onvoldoende aandacht voor gendertransformatie. Ook zijn lichamelijke straffen, op school en thuis, er niet verboden (Van den Berg et al., 2016).

© Plan International

Sensibilisering rond het belang van opvang buiten de familie

Uit het terreinonderzoek in **Senegal** bleek dat er bij een deel van de bevolking soms een eerder negatieve perceptie bestaat rond activiteiten en of onderwijs gericht op de jongste kinderen, die als te speels en 'Frans', ludiek en vrijblijvend worden gezien, en dat sommige ouders de *daara* of Koranschool verkiezen voor hun kinderen. Meer sensibilisering rond het belang van specifieke vroege stimulatie zou hieraan kunnen verhelpen. UNICEF ontwikkelt nu zelf, in samenwerking met de *collectivités locales*, voorschoolse *daaras*, en is ook bezig met het uitwerken van pedagogische documenten en richtlijnen voor de omkadering van kleuterscholen op gemeenschapsniveau (UNICEF, 2017). Overigens stellen we vast dat als de gemeenschappen betrokken worden, het engagement ook na het stopzetten van de interventie verder gaat zoals dat het geval is voor de *Groupes de Jeu* in Senegal. Dit zorgt voor een vraag voor ondersteuning naar de lokale overheden.

“We dachten dat het een model was dat van onze kinderen kleine westerlingen zou maken. Het aanbod werd herwerkt zodat de bevolking zich er prettig bij voelt, met liedjes en raadseltjes die aansluiten bij de omgeving.”

Verantwoordelijke vrouwenorganisatie, Senegal.

In **Rwanda** wordt sterk ingezet op communicatie gericht op ECCE en op de promotie van positieve gedragsveranderingen via directe samenwerking met gezinnen via geloofsgemeenschappen, door speciaal ontworpen radioprogramma's, "Itetero", en via lokale theateropvoeringen, "Urunana". Verder werden er ook documentaires, TV- en radiospots ontwikkeld, en is het dankzij communicatie via de media dat MIGEPROF veel vragen kreeg naar informatie over het opzetten van ECD-diensten door lokale gemeenschappen.

Ervaring van de onderzoekers en praktijkwerkers leert dat informatieverspreiding via massamedia niet voldoende is voor en niet noodzakelijk leidt tot gedragsverandering. Ouderschapsessies of discussies in focusgroepen (jonge moeders, jonge vaders, grootouders, enz.) onder begeleiding, waarop verder wordt ingegaan op de onderwerpen zijn nodig om tot meer diepgaande bewustwording te komen. Een interessant voorbeeld komt uit **Niger**, waar UNFPA in 2011, in samenwerking met de NGO Songes, een reflectiemethode heeft ontwikkeld, de "*Ecole des maris*", die erg effectief blijkt te zijn om sociale normen te veranderen en gangbare nefaste praktijken te beïnvloeden. In eerste instantie werd er in deze reflectiegroepen van mannen (max. 12 personen) nagedacht over het belang van bevallen in dispensaria. Omdat de methode zo effectief en goedkoop was, werd ze nadien ook gepromoot om andere thema's te bespreken zoals kindhuwelijken of het belang van onderwijs voor meisjes.

EMPOWERMENT VAN MEISJES EN VROUWEN

Stereotypes rond zorg doorbreken

In de meeste samenlevingen nemen vooral vrouwen (moeders, grootmoeders, dochters) de rol van opvoeden in de eerste levensjaren van het kind op zich. Zij zijn daarom ook de eerste personen die normen en waarden aan de kinderen doorgeven, in het begin door gedrag (observatie van het kind) en later ook door middel van taal en beelden. Het feit dat zij al dan niet gestuurd hebben, kansen gekregen hebben om hun kennis via opleidingen of beroepsactiviteiten te ontwikkelen en sociale contacten uit te bouwen, biedt meer kansen dat zij ook op vlak van ECCE en gendergelijkheid meer inzichten hebben en kunnen toepassen.

De taakverdeling tussen moeders en vaders met betrekking tot het opvoeden van kinderen is één van de voor de hand liggende stereotypen. Het is een algemeen gegeven dat vrouwen veel meer dan mannen, hun productieve taken afstellen op hun gezin en zoeken naar een evenwicht tussen huishoudelijke en zorgtaken en beroepsactiviteiten of eventueel school/vorming. Zo besteden vrouwen in Sub Sahara Afrika gemiddeld meer dan 4 uur per dag aan reproductieve taken terwijl mannen gemiddeld ongeveer 1,5 uur per dag zorgtaken uitvoeren (Ferrant et al., 2014). In de praktijk betekent het dat vrouwen in het algemeen minder tijd kunnen besteden aan betaald werk/schooling. In die zin is de toegang tot kinderopvang via ECD-centra, crèches en kleuteronderwijs wel een belangrijke factor in de toegang tot betaald werk/school maar moet er daarnaast ingezet worden op een evenwichtige verdeling van zorgtaken tussen mannen en vrouwen. Naast de toegang tot diensten zijn zelfvertrouwen, kennis en communicatieve vaardigheden van vrouwen belangrijk in het onderhandelen binnen het gezin en de uitgebreide familie.

Verder is het belangrijk op te merken dat stereotypes in relatie tot zorg niet alleen doorgegeven worden binnen de familie maar ook op school en in het kader van dienstverlening gericht op ECD. Daarom is het aangewezen dat diensten en scholen zich baseren op *gender responsive pedagogieën*.

Stereotypes rond tienerzwangerschappen doorbreken

Het stigma rond tienerzwangerschappen zorgt niet alleen voor een belangrijke bijkomende psychologische belasting, naast de lichamelijke, praktische en financiële uitdagingen, maar kan ook grote gevolgen hebben op langere termijn, bijvoorbeeld wanneer dit meisjes ervan weerhoudt terug te keren naar school na de zwangerschap (HRW, 2018). Omgekeerd toont onderzoek aan dat een beleid en praktijken die inzetten op de terugkeer naar school, en met name de steun van ouders en leraars hierin, bijdragen tot het terugdringen van het stigma (Singh en Hamid, 2015).

In **Tanzania**, waar meisjes volgens ze de wet niet mogen terugkeren naar school na een zwangerschap, zetten lokale en nationale actoren net als internationale NGO's zich reeds jarenlang in voor beleidsbeïnvloeding met het oog op een wetswijziging, vooralsnog zonder resultaat. Zoals eerder aangehaald gaat het wetgevend kader, dat een voorbeeld wil stellen en de terugkeer van meisjes naar school gelijkstelt met het aanmoedigen van seksuele relaties van adolescenten, voorbij aan belangrijke oorzaken en factoren, zoals een gebrek aan kennis rond seksuele en reproductieve rechten en gezondheid. Daarnaast klagen deze actoren ook stigmatiserende praktijken, zoals de verplichte zwangerschapstesten op school, aan.

ENGAGEMENT VAN VADERS

Studies tonen aan dat de actieve betrokkenheid van de vader in de opvoeding van de kinderen een positief effect heeft op de ontwikkeling van de kinderen, en het welzijn van de vader en moeder zelf (Plan International, 2018). Voordelen voor kinderen zijn een betere fysieke en mentale gezondheid, een betere cognitieve ontwikkeling en betere studieresultaten, een relaties met leeftijdsgenoten, een groter inlevingsvermogen, meer openheid naar het in vraag stellen van genderrollen en genderstereotypes, minder gedragsproblemen bij jongens en minder psychologische problemen bij meisjes en meer zelfvertrouwen en voldoening, minder kans op depressies, angst en onzekerheid en lagere criminaliteit en druggebruik bij jongvolwassenen.

Voor vrouwen zorgt de betrokkenheid van de vader voor minder stress rond ouderschap, voor een betere toegang tot en gebruik van gezondheidszorg en voor meer *positive parenting*. Mannen ervaren ook minder stress, leven gezonder, zijn gelukkiger en zijn meer geëngageerd in hun gemeenschap. Een actieve rol opnemen in de zorg voor het jonge kind geeft emotionele voldoening.

Ondanks deze positieve effecten zijn mannen in veel landen niet of nauwelijks betrokken bij de zorg voor en opvoeding van jonge kinderen. Precies omdat het een belangrijke uitdaging is het belangrijk om aandacht te besteden aan de betrokkenheid van vaders in beleid, programma's en projecten. Deze studie geeft aan dat dergelijke initiatieven in de bestudeerde landen eerder fragmentarisch zijn.

In **Tanzania** werden reeds een aantal initiatieven gelanceerd die hierrond nadrukkelijker willen sensibiliseren, zoals de film 'Baba Bora' (Swahili voor 'een betere vader') van Save the Children (2015), en het netwerk MenEngage Tanzania, maar deze lijken vooralsnog eerder uitzonderlijk te zijn. Wetgeving die betrekking heeft op het kind (vb. voogdijregelingen bij een scheiding) gaan uit van een traditionele rolopvatting, waarbij de moeder het best instaat voor de zorg van het kind en de vader gezien wordt als broodwinner (Van den Berg et al., 2016).

Een onderzoek over gender en ECD toonde aan dat in **Mozambique** de ouderschapssessies georganiseerd in het kader van ECD-programma's vooral door moeders werden bijgewoond, en dat in deze sessies geen gendergerelateerde onderwerpen of problemen aanbod komen (Di Kilsby, 2014). Dit is een gemiste kans, omdat sessies in kleine groep meer kansen bieden om opvattingen te begrijpen en/of in vraag te stellen dan het geval is bij communicatie via media zoals TV of radio (cf. infra).

Net als in Rwanda wordt ook in Mozambique sterk ingezet op communicatie via de media. Zo is er bijvoorbeeld "Ouro Negro", een langlopend radioprogramma van educatief entertainment met wekelijkse live radioshows in lokale talen, met verhalen die gebruikt kunnen worden door lokale theatergroepen, en door sociale media. Ook werden met de steun van UNICEF verschillende video's gemaakt met tips voor ouders en opvoeders ter ondersteuning van ECCE en om de betrokkenheid van vaders bij de ontwikkeling van jonge kinderen te promoten.

Ook tijdens het terreinonderzoek in **Senegal** bleek dat de opvoeding van het jonge kind nog steeds sterk wordt gezien als een thema dat vooral vrouwen betreft, zeker in de rurale gebieden. Al vindt men mannen die betrokken zijn bij initiatieven, bijvoorbeeld als animator, over het algemeen beperken zijn hun betrokkenheid tot stereotype taken zoals het constructiewerken (gebouwen en afsluitingen). Terwijl sommige institutionele actoren dit erkennen maar leken te accepteren als een gegeven, kaartten anderen aan dat het interessant zou zijn om bijvoorbeeld ook mannelijke opvoeders in de *cases des tout-petits* te hebben. Toch leed het belang van onderwijs voor meisjes geen twijfel; zoals een geïnterviewde moeder het stelde: "*Meisjes moeten ook slagen, zij zijn de artsen van de toekomst*".

“ Ik ben nooit naar school geweest. Net zoals mijn grootmoeder begon ik van jongs af aan met de AGR. Er was een tijd dat dit niet echt een prioriteit was. Maar sinds kort gaan de meisjes naar school. Alles wat een man doet, kan een vrouw ook. ”

Moeder, Louga

In Rwanda wordt er wel doelgericht ingezet op veranderingen van rolpatronen en het belang van het engagement van vaders in ontwikkeling en onderwijs van het jonge kind. Zo werd in 2015 het 'Essential Package of Early Child Development and Family Services' ontwikkeld door UNICEF. Met dit aanbod voor de promotie van positieve ouderschapspraktijken en verbeterde interactie tussen kind en zorgverlener wil men tegen eind 2018 10.000 families bereiken. De aandacht gaat bij deze aanpak vooral uit naar het belang van het engagement van vaders bij de zorg en opvoeding van jonge kinderen, maar ook andere indicatoren van verandering worden opgevolgd.

IV

CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

1. Conclusies

Noodzaak van een vroege en geïntegreerde aanpak

Hoe eerder kinderen kunnen genieten van *nurturing care* (gezondheidszorg, voeding, veiligheid, leren, *responsive caregiving*), hoe beter hun ontwikkelingspotentieel (op sociaal, intellectueel, gezondheids- en economisch vlak) benut kan worden. Deze visie wordt ondersteund door professor Heckman, Nobelprijswinnaar economie in 2000, wiens werk het belang van een zo vroeg mogelijke investering in de cognitieve ontwikkeling van het kind aantoont. Hij voert aan dat elke euro of dollar die geïnvesteerd wordt in het jonge kind meer opbrengt dan wat de overheid besteedt aan onderwijs in een later stadium. In een recente studie van de organisatie Their World wordt gesteld dat *“Each \$1 dollar invested in Early Childhood Care and Education can lead to a return as high as \$17 for the most disadvantaged children.”* (Zubairi and Rose, 2013, p.5)

Dit vereist **een multisectorieel en geïntegreerd beleid**. Het onderzoek heeft echter aangetoond dat nog niet alle landen over dergelijk beleid beschikken. Daar waar er wel een geïntegreerd beleid is op vlak van ECCE vormt de noodzakelijke multisectoriële benadering ook een grote uitdaging, met name op vlak van ownership en accountability. Verder gaapt er in alle landen een kloof tussen beleid en maatregelen voor ECCE enerzijds en de concrete implementatie anderzijds, door een gebrek aan financiële middelen en een gebrek aan capaciteit.

Strijd tegen ongelijkheid

Net als een geïntegreerd beleid draagt ook doeltreffende dienstverlening in belangrijke mate bij aan de ontwikkeling van het jonge kind. Deze dienstverlening is des te belangrijker en effectiever voor kinderen die op verschillende vlakken kwetsbaar zijn. Dit vraagt om een gediversifieerde aanpak die rekening houdt met de verschillen tussen stedelijke gebieden en het platteland, de sociaal-economische context, gender, en andere elementen van diversiteit, zoals kinderen met een beperking. De resultaten van een geïntegreerde aanpak die vooropgesteld wordt in de diensten die in deze studie besproken worden zijn sprekend. Zo vinden kinderen vlotter de aansluiting met de lagere school (school readiness), en doen ze het er ook veel beter.

Het is echter van groot belang dat de **kwaliteit** van deze diensten verzekerd wordt; onderzoek toont immers aan dat kinderen die langdurig kunnen genieten van kwaliteitsvolle ondersteuning een betere ontwikkeling kennen, maar omgekeerd ook dat een gebrek aan kwaliteit een negatieve impact kan hebben. Inzetten op de professionele ontwikkeling van dienstverleners, kwalitatieve infrastructuur en een kwalitatief aanbod, de participatie van ouders, en monitoring en evaluatie, zijn hierbij belangrijke aandachtspunten.

Het belang van gendertransformatief werken in en door ECCE-interventies

In landen waar een specifiek ECCE-beleid ontwikkeld is wordt niet noodzakelijk de link gelegd met factoren en actoren die gendergelijkheid kunnen bevorderen hoewel er daar belangrijke kansen liggen. Verder is het van belang om kwaliteit van diensten ook te bekijken vanuit een gendergevoelig perspectief, of eerder nog vanuit een **gendertransformatief** perspectief als onderdeel van een breder gedragen beweging binnen de samenleving. Socialisering begint op zeer jonge leeftijd en dus moet aandacht voor het doorgeven van sociale normen als gelijkheid en gelijkwaardigheid tussen jongens en meisjes, vrouwen en mannen, van jongs af aan een aandachtspunt zijn. Dit bekent ook dat vaders op een actieve manier betrokken moeten worden bij de opvoeding van jonge kinderen, wat vaak niet vanzelfsprekend is. Tot slot is het van uiterst belang dat beleid, praktijken en sociale normen rond tienerzwangerschappen inzetten op ondersteuning en empowerment, zoals het faciliteren van het kunnen verderzetten van het onderwijs en de sensibilisering en voorlichting van zowel jongens als meisjes. Ook op dit vlak kennen verschillende partnerlanden nog grote uitdagingen.

© Plan International

2. Aanbevelingen

Uit deze studie blijkt dat er in de vijf landen die geanalyseerd werden interessante initiatieven genomen worden rond ECCE. De studie heeft ons ook toegelaten om een aantal krachtlijnen zoals beschreven in de conclusies te definiëren. Vanuit deze vaststellingen en de overtuiging dat ECCE nog vaak de “missing link” is in de ondersteuning van gezondheid en onderwijs, kan gesteld worden dat België meer zou moeten inzetten op de specifieke uitdagingen van deze sub-sector. Omdat de middelen van de Belgische ontwikkelingssamenwerking beperkt zijn, is het aangewezen om bewuste keuzes te maken en zich met name te profileren met een gendergevoelige aanpak met betrekking tot de integratie van gendergelijkheid in het ECCE beleid, in de specifieke diensten en in te zetten op het beïnvloeden van sociale normen die bijdragen tot empowerment van meisjes en vrouwen.

Op niveau van het beleid

- Voor landen zonder een specifiek ECCE-beleid: ondersteunen (technisch, financieel, beleidsbeïnvloeding) van het uitwerken van een specifiek beleid op basis van bijdragen uit de betrokken sub-sectoren (gezondheid, onderwijs, gender/sociale zaken, justitie, enz.) met speciale aandacht voor maatregelen en middelen die gendergelijkheid bevorderen, bijvoorbeeld om tienermoeders te ondersteunen in het afmaken van hun studies.

- Voor landen met een specifiek ECCE-beleid: evidence-based beleidsbeïnvloeding ten voordele van een efficiënte implementatie van het ECCE-beleid met speciale aandacht voor de zwakke of ontbrekende schakels waaronder maatregelen en middelen die gendergelijkheid bevorderen.
- Financieren van actieplannen met betrekking tot ECCE die toelaten een gendergevoelig ECCE beleid te concretiseren: ontwikkeling, uitbouw en implementatie van zorgverlening vanuit een genderperspectief voor kinderen, ouders en zorgverleners.
- Ondersteunen van het versterken van cross-departementale en cross-sectorale samenwerkingen met een duidelijke taakverdeling tussen de betrokken ministeries en afdelingen binnen ministeries en - indien nodig - bemiddelen om tot een gedragen leiderschap te komen.
- Ondersteunen van een gendergevoelige monitoring door de dienst/het ministerie verantwoordelijk voor de coördinatie van de implementatie van het beleid, met inbegrip van gender-specifieke indicatoren (vb. het gebruik van gender responsive pedagogieën, initiatieven die het voortzetten van de studies van tienermoeders bevorderen, de graad van betrokkenheid van vaders in ECD-initiatieven).
- Pleiten voor hoofdelijke toelages aan scholen voor kleuteronderwijs; voor specifieke budgetlijnen voor ECCE binnen verschillende ministeries; dit kan bijdragen tot grotere efficiëntie en betere monitoring.

Op niveau van diensten voor gezinnen

- Ondersteunen van initiatieven voor de registratie van kinderen bij geboorte hetzij op vlak van dienstverlening (bereikbaarheid, betaalbaarheid, onthaal) hetzij op vlak van sensibilisering (overheid, hulpverleners, ouders,), zodat vooruitgang in dit domein versneld wordt.
- Ondersteunen en institutionaliseren van initiatieven die zich richten op kinderen van 0 tot 3 jaar die geïntegreerd worden in een bestaande vorm van dienstverlening, naar het voorbeeld van de IYCF counseling groepen van gezondheidscentra in Niger.
- Ondersteunen van specifieke ECD-centra afgestemd op ondersteuning van ouders en van jonge kinderen:
 - gratis toegankelijk voor iedereen; naar het voorbeeld van Rwanda
 - een gendertransformatieve benadering toepassen in ECCE met het oog op de ontwikkeling van gendersensitieve normen bij jonge kinderen en in hun omgeving.
 - inzetten op een holistische aanpak van ECCE, dus naast de focus op cognitieve functies ook aandacht voor sociale, emotionele, creatieve, morele en fysieke ontwikkeling van jonge kinderen, onder andere door in te zetten op modellen van play-based learning ;
 - investeren in vormingen voor ouders rond het ouderschap (bijvoorbeeld rond positive parenting, rond het belang van vroege stimulatie, rond gender, etc.);
 - versterken van ECCE-professionals (waaronder zorgverleners, leerkrachten), ook op het vlak van Holistic Child Development Monitoring;
- Uitwerken en ondersteunen van lokale modellen voor ouderbetrokkenheid (moeders én vaders, bij ECD-centra, kleuterscholen, etc.) en het ondersteunen van samenwerking tussen overheden en gemeenschappen.

- Ondersteunen van de uitbouw van het kleuteronderwijs:
 - versterken van lerarenopleidingen kleuteronderwijs (Pre-Service Teacher Training - PRESET) met inductietrajecten voor nieuwe leerkrachten kleuteronderwijs;
 - sensibiliseringscampagnes rond de soms eerder negatieve perceptie van een carrière in het kleuteronderwijs en tegelijkertijd een betere verloning van kleuteronderwijzers;
 - professionele ontwikkeling en permanente vorming (met integratie van gendermodules); van leerkrachten kleuteronderwijs (In-Service Teacher Training - INSET) ;
 - inzetten op kwaliteitsstandaarden en monitoring door inspectiediensten;
 - versterken van schoolleiderschap voor kleuteronderwijs via o.m. INSET en PRESET professional development.

Op niveau van sociale normen

- Ondersteunen van ECCE-programma's die vaders en moeders samenbrengen en expliciet inzetten op gender-gerelateerde onderwerpen als een middel om rolpatronen binnen gezinnen te beïnvloeden.
- Inzetten op het verspreiden van gangbare methodes die hun doeltreffendheid bewezen hebben – zoals “les écoles de maris” – om op een cultureel-gevoelige manier boodschappen en informatie te verspreiden over ECCE en over genderaspecten. Een cultuur-sensitieve en bottom-up manier is hier noodzakelijk, maar externe actoren kunnen hier evenwel ondersteuning bieden op vlak van capaciteitsontwikkeling of via financiële ondersteuning.
- Ondersteunen van geïntegreerde programma's gericht op een brede verspreiding van informatie via lokale radio's en andere informatiekkanalen (vrouwengroepen, boerengroepen, religieuze groepen, kerken, moskeeën, ...) om te zorgen voor eenduidige boodschappen gekoppeld aan gespreksmomenten/dialogmomenten waarop onder begeleiding dieper ingegaan kan worden op concrete uitdagingen en belemmeringen of weerstanden.
- Inzetten op beleidsbeïnvloeding en sensibilisering rond tienerzwangerschappen :
 - toegang tot reproductieve gezondheidszorg
 - ontkrachten van stereotypes met betrekking tot seksuele relaties bij jongeren
 - ingaan tegen het beleid dat toegang tot scholen en studiemogelijkheden ontzegt aan tienermoeders.

BIJLAGEN

1. Bijlage: Landenkeuze

Land	Geografie	Human Development Index	Gender Inequality Index	Social Institutions and Gender Index	Bevolkings-groei	Adolescent fertility rate	Gross Enrollment ECE
Niger	West Afrika	187	0,695	0,4415	3.19	201	8
Senegal	West Afrika	162	0.521	0.1985	2.39	77	16
Mozambique	Oost Afrika	181	0.574	0.1375	2.46	137	NA
Rwanda	Oost Afrika/ Grote Meren	159	0,383	0,1339	2.45	26	18
Tanzania	Oost Afrika	151	0,544	0,2504	2.75	118	32

2. Bijlage: Interviews en contacten

NAAM	ORGANISATIE/FUNCTIE
Via telefoon/Skype	
Ganda Saley	Président de la Coalition des ONGs Africaines en faveur de l'Enfant (CONAFE-NIGER)
Fabrice Lepla	Education Advisor – Europese Commissie
Melanie Swan	Global Advisor Early Childhood Development – Plan International
Hans De Greve	Education Advisor ECE – VVOB (input via mail)
Tumsifu Mmari	Head of Education – Plan International Tanzania
Terreinonderzoek Senegal	
Coordonnateur de l'Agence Régionale de la Case des Tout-Petits	
Le premier Adjoint au Maire de Mpal	
Groupe de Jeu in Pay: Focusgroepgesprekken met kinderen en moeders; interviews met animatoren, leden van het beheercomité en de chef de village	
Groupe de Jeu in Kelle Guèye: Interviews met de Mère Volontaire, de Bajanu Gox, de COGEPE, de AFADIPE en de AC. Bezoek aan een case de tout-petits en interview met de monitrice; interview met de directeur van de basisschool; interview met de burgemeester en het point focal van het jonge kind	
Apefe/WBI	
Mme Khadija Diop Mbodji	Secrétaire Générale du Ministère de l'Education Nationale
M. Cheikhena Lam	Directeur de l'Institut national d'Etude et d'Action pour le Développement de l'Education (INEADE)
M. Cheikh Ndour	Secrétaire Général de l'Agence Nationale de la Petite Enfance et de la Case des Tout-Petits (ANPECTP)
M. Ndahirou Mbaye	Président du Réseau National des Acteurs de la Petite Enfance (RENADPE)
Mme Safietou Deng	Vice-Présidente
M. Cheikh Mbow	Coordinateur de la Cosydep

3. Bijlage: Referenties

Agence Nationale de la Case des Tout-Petits (2007), Document de Politique Nationale de Développement Intégré de la Petite Enfance au Sénégal.

Aboud, F.E., and Yousafzai, A.K. (2016), Very Early Childhood Development. In Black, R.E., Laxminarayan, R., Temmerman, M., and Walker, N. (eds.). Reproductive, Maternal, Newborn, and Child Health : Disease Control Priorities. Washington DC : The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank.

Bassama, S. (2010), La case des tout-petits au Sénégal. *Revue Internationale d'Education de Sévres*. 53, 65-76.

Black, M. et al. (2017), Advancing Early Childhood Development: from Science to Scale 1. Early Childhood development coming of age: science through the life course. *Lancet*, 77-90.

Bornstein, M. and Putnick, D. (2012), Cognitive and socioemotional caregiving in developing countries. *Child Development* 83(1).

Center for Reproductive Rights (2013), Forced out: Mandatory pregnancy testing and the expulsion of pregnant students in Tanzanian schools.

Consultative Group on Early Childhood Care and Development (2016), Rapport International sur l'Equité et la Petite Enfance.

Di Kilsby, (2014) Synthesis Report: Research into Gender in ECCD in 6 countries, Plan International.

Early Development Instrument <https://edi.offordcentre.com/about/what-is-the-edi/> (Accessed in November 2018).

European Commission (2014), Proposal for key principles of a quality framework for early childhood education and care. Report of the Working Group on Early Childhood Education and Care under the auspices of the European Commission.

Fernald, L., Prado, E., Kariger, P. and Ralkes, A. (2017). A toolkit for measuring early childhood development in low- and middle-income countries. The World Bank – The Strategic Impact Evaluation Fund.

Ferrant, G., Pesando, L. M., and Nowacka, K. (2014), Unpaid Care Work: The missing link in the analysis of gender gaps in labour outcomes. OECD Development Centre.

Global Partnership for Education (2018), Results Report 2018

Gueye, M. (2013), Capitalisation de l'innovation "groupe de jeu" du projet de développement intégré de la petite enfance (PDIPE). République du Sénégal, Lindorff et Plan International.

HakiElimu (2014), Broken promises in pre-primary education

HakiElimu (2015), Position Paper on the Education and Training Policy 2014

Human Rights Watch (2018), Leave no girl behind in Africa: Discrimination in education against pregnant girls and adolescent mothers.

Kind en Gezin (2014), Een pedagogisch raamwerk voor de kinderopvang van baby's en peuters.

Leerlooijer, J., Bos, A., Ruiter, R., van Reeuwijk, M., Rijdsdijk, L., Nshakira, N. and Kok, G. (2013), Qualitative evaluation of the Teengage Mothers Project in Uganda: a community-based empowerment intervention for unmarried teenage mothers. *BMC Public Health* 13:816.

- Light for the world, Plan International and Uhambo Foundation (2018), Including children with disabilities in preschool education: Experiences of Plan International Mozambique.
- Martinez, S., Naudeau, S., and Pereira, V. (2012), The Promise of Preschool in Africa: A randomized impact evaluation of Early Childhood Development in Rural Mozambique. The World Bank and Save the Children.
- MIGEPROF (2016), Early Childhood Development Policy.
- Ministère de l'Education Niger (2014), Programme Sectoriel de l'Education et de la Formation (2014-2024).
- Ministry of Education Rwanda (2011), Early Childhood Development Policy: The future development of the child depends upon good parenting during the first months of life.
- Mwaura, P., Sylva, K, and Malmberg, L. (2008), Evaluating the Madrasa preschool programme in East Africa: a quasi-experimental study. *International Journal of Early Years Education* 16(3), 237-255.
- Myamba, F., Ulriksen, M. (2014). Linkages between social protection and social services. The experience of conditional cash transfers in Tanzania. Paper for the International Conference: Social Protection: Building Effective and Sustainable Systems of Equitable Growth. Perspectives, policies and best practices. December 15 – 17, Arusha, Tanzania
- Oumar, B. (2013), Pratiques parentales de stimulation du langage durant la petite enfance au Niger, *Revue électronique internationale de sciences du langage*.
- Plan International (2015), The right to inclusive, quality education: Global education strategy 2015-2020.
- Plan International (2018), Thrive
- République du Sénégal (2014), Plan Sénégal Emergent
- République du Sénégal – Ministère de l'Education nationale (2017), Synthèse prospective de l'évaluation de la phase 1 du programme d'amélioration de la qualité, de l'équité et de la transparence de l'éducation et de la formation (PAQUET) : (Re)contextualiser le PAQUET.
- Salvi, F. (2016), In the making : constructing in-school pregnancy in Mozambique. *Gender and Education* 30(4), 494-512.
- Save the Children Mozambique <http://www.osisa.org/save-children-mozambique>
- Save the children (2015), Baba bora <https://resourcecentre.savethechildren.net/library/baba-bora> (accessed in August 2018)
- Singh, S., and Hamid, A. (2015). Reflection of a group of South African teenage mothers: Sexual health implications. *Health Education Journal*.
- Their World <https://theirworld.org/resources/detail/just-beginning> (accessed in October 2018)
- UNICEF (n.d.), Early Child Development. The key to a full and productive life.
- UNICEF (2017a), Annual Report 2017 Rwanda
- UNICEF (2017b), Annual Report 2017 Tanzania
- UNICEF (2017c), Annual Report 2017 Niger
- UNICEF (2017d), Annual Report 2017 Mozambique

UNICEF b) Les grandes priorites en matiere de survie, d'education et de protection de l'enfant. Petite enfance : au delà des questions de survie, le jeune enfant doit pouvoir bénéficier d'un contexte favorable pour grandir, apprendre et s'épanouir, 2 p.

Van den Berg, W., Manyati, T, Mottee, S., and Thomson-de Boor, H. (2016), A comparative score-card on policy support for positive parenting in Ethiopia,

Vargas-Barón, E. (2015), Policies on Early Childhood Care and Education : Their evolution and some impact. Background paper prepared for the Education for All Global Monitoring Report 2015.

VN Vrouwenverdrag : <http://home.wxs.nl/~evenwild/wsts210/ivdv/algemeen.htm#cedaw>

Wilinski, B., Nguyen, C., and Landgraf, J. (2016), Global Vision, Local Reality: Transforming Pre-Primary Teacher Training in Tanzania. Current Issues in Comparative Education 19(1), 6-25.

Wilinski, B. (2018), "To tell you the truth, I did not choose early childhood education": Narratives of becoming a pre-primary teacher in Tanzania. Teaching and Teacher Education 60, 33-42.

World Bank (2012), Early Childhood Development. SABER Country Report.

World Bank (2013), À travers les filets sociaux, le Niger investit dans la petite enfance <http://www.banquemonddiale.org/fr/news/feature/2013/11/05/niger-invests-in-early-childhood-through-social-safety-nets>

World Bank (2017), Preschool and Child Development under Extreme Poverty. Evidence from a Randomized Experiment in Rural Mozambique.

World Bank (2018), Human Capital Index, <http://www.worldbank.org/en/publication/human-capital>
World Health Organization (2018), Nurturing Care for Early Childhood Development <http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/272603/9789241514064-eng.pdf> (accessed in October 2018)

World Health Organization <http://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/adolescent-pregnancy> (Accessed in October 2018)

Yoshikawa, H. and Kabay, S. (2014), The evidence base on early childhood care and education in global contexts. Background paper for the UNESCO 2015 Education for All Global Monitoring Report.

Zubairi, A. and Rose P. (2016), Bright and Early: How financing pre-primary education gives every child a fair start in life - Moving towards quality early childhood development for all. University of Cambridge/Their World.

Zubairi, A. and Rose P. (2018), Donor Scorecard: Just Beginning: Addressing inequality in donor funding for Early Childhood Development. University of Cambridge/Their World.

PLAN INTERNATIONAL BELGIË

Plan International België is een ngo die over de hele wereld kinderrechten verdedigt en streeft naar gelijke kansen voor meisjes. Plan International werkt in de meest kwetsbare regio's, waaronder op plaatsen die werden getroffen door een natuurramp of waar conflicten aan de gang zijn. Ook in België werkt de ngo met en voor jongeren.

www.planinternational.be

met de steun van

België

partner in ontwikkeling